

HAKKÂRİ SANCAĞI'NDA NASTURİ OLAYLARI (1896-1897)

Emel DEMİR GÖRÜR*

Öz

1897-1898 yıllarında İngiltere'nin Van Vilayeti Yardımcı Konsolosu olarak görev yapan Yüzbaşı Elliot, görevine başladıktan kısa süre sonra bölgeyi tanımak ve istihbaratını aldığı olayları bizzat yerinde müşahade etmek üzere güzergâhında Hakkâri Sancağı'nın da bulunduğu bir gezi düzenlemiştir. Konsolos Elliot, Hakkâri dâhilinde Nasturilerin Çölemerik'teki merkezi Koçanis (Konak)'i ziyaret etmiş ve bu ziyaretinde Nasturi Matranı, diğer Nasturi liderleri ve uzun yıllar Hakkâri Nasturileri arasında yaşayan Canterbury Başpiskoposluğu tarafından görevlendirilen Mr. Browne ile görüşmüştür. Çalışma, dönemin Van Vilayeti Yardımcı Konsolosu Yüzbaşı Elliot ve Canterbury Başpiskoposluğu tarafından görevlendirilen Mr. Browne'un rapor ve yazışmaları, Osmanlı Arşivi'nde tespit edilen Konsolos Elliot'un ve misyonerlerin bölgedeki faaliyetleri, Kürt-Nasturi ve saldırı-yağma olayları, vergi tahsilinde yaşanan problemler, Şeyh Sıddık ve Musa Bey ile ilgili tespit edilen arşiv vesikalarıyla hazırlanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Van Vilayeti, Hakkâri, İngiltere Yardımcı Konsolosu Elliot, Misyoner Browne, Nasturiler.*

Abstract

Nestorian Events in Hekkiari Sanjak (1896-1897)

In 1897-1898, Captain Elliot, who was the Vice-Consul of the Van Province of Britain, made a trip to Hakkâri (Hekkiari) Province to learn about the region and to observe the events in a short time. The Vice-Consul Elliot visited the Kochannes (Konak), the center of the Nestorians in Julamerk and during this visit Matran, other Nestorian leaders and Mr. Browne. Mr. Browne of the Archbishop of Canterbury lived for many years among Hekkiari Nestorians. The study, report and correspondence of Captain Elliot and Browne, and activities of Consul Elliot and missionaries in the Ottoman Archives, Kurdish-Nestorian, attack-looting incidents, the problems in tax collection, the archive documents we have identified regarding about Sheikh Sadig -Musa Beg were tried to be prepared.

Key Words: *Province of Van, Hekkiari, British Vice-Consul Elliot, Missionary Browne, Nestorians.*

* Arş. Gör. Dr., Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü, Diyarbakır. E-posta: emeldemirgorur@gmail.com. ORCID: 0000-0003-1408-1377

(Makale Gönderim Tarihi: 01.08.2019 - Makale Kabul Tarihi: 19.12.2019)

Giriş

Nasturilik, 5. yüzyılda İstanbul Patriği Nestorios'un, İsa'nın kişiliği ile ilgili aykırı görüşleri¹ nedeniyle aforoz edilmesiyle Mezopotamya, Çin, Hindistan ve Orta Asya'da yayılmıştır². Nasturilerin ne zaman Hakkâri'ye yerleştiğine dair kesin bir bilgi olmamakla beraber kaynaklarda bu konu ile ilgili üç farklı tarih ve görüş bulunmaktadır. Bir görüşe göre Nasturiler, 5. yüzyılda Bizans Devleti ve kilisesinin baskısıyla Hakkâri'ye göç etmişti. Diğer bir görüşe göre göç, 1258 yılındaki Moğol istilasıyla olmuştu. Bir başka açıklamaya göre ise bu göç, 1400 yılında Timur istilası ile gerçekleşmişti³. Nasturilerin Osmanlı yönetimine girmesi ise bölgenin Osmanlı Devleti tarafından fethedilmesiyle yani 16. yy'da gerçekleşmiş, Nasturiler, Osmanlı hâkimiyetinde Van Gölü'nün güneyi, Hakkâri ve Musul çevrelerinde yaşamışlardır⁴.

Bu çalışmanın mekân olarak sınırı Hakkâri'dir. Hakkâri, 16. yüzyılın ortalarında Van'ın fethi sonrasında kurulan Van Eyaleti'ne bağlanmış ve Osmanlı Hükümeti tarafından sahiplerine ait olarak kabul edilen sancaklardan (ocaklık) biri haline getirilmiştir. 19. yüzyılın ilk yarısına kadar Van Eyaleti içinde bir sancak durumunda olan Hakkâri, genellikle bu eyalete bağlı bir hükümet statüsünde sayılmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında eyalet sisteminden vilayet sistemine geçilirken kurulan Erzurum Vilayeti içinde Van Sancağı'na bağlı olan Hakkâri (Çölemerik), 1876'da kısa süreliğine vilayet merkezi haline getirilmiştir, 1888'de yeniden sancak merkezi olarak Van Vilayeti'ne bağlanmıştır⁵.

19. yüzyılın ikinci yarısı Van Vilayeti dâhilinde Nasturi nüfusuna bakıldığında 1878-1880 yılı Van Vilayeti'nin erkek nüfusunu gösteren Osmanlı Devleti resmi istatistiğinde vilayetin Van ve Hakkâri Sancaklarında⁶ 29.350

¹ Nasturiliği diğer Hıristiyan mezheplerinden ayıran bazı farklılıklar vardır. Buna göre Monafizit Hıristiyanların ileri sürdüğü gibi Hz. İsa, sadece tanrı değildir. Hz. İsa çift tabiatlı, diofizit yani hem tanrı hem insandır. Hz. Meryem ile ilgili diğer kiliselerden farklı görüşler kabul edilir. Katolik, Ortodoks ve Monofizit Kiliseleri Hz. Meryem'i tanrı doğuran, taşıyan olarak imtiyazlı bir yere koymaktadırlar. Nasturilikte ise Hz. Meryem, mesih ya da insan doğuran, taşıyan olarak adlandırmıştır. Nasturilik doktrin açısından geleneksel kiliseden ayrıldığı noktalardan birisi de asli günah konusudur. Nasturiler Tevrat'ı literal yorumlarken insanın doğuştan günahkâr olduğu tezine karşı çıkarlar. Bkz; Albayrak 2012, XXXIII, s. 15-16.

² Anzerlioğlu 1996a, s. I.

³ Arvas 2010, s. 13.

⁴ Anzerlioğlu 1996a, s. I.

⁵ Tuncel 1997, XV, s. 206.

⁶ 1897 yılı Hakkâri Sancağı'nın idari taksimatına baktığımızda sancak dâhilinde Elbak, Çölemerik, Şemdinan, Gevar, Hamidiye, Beytüşşebab Kazalarının yer aldığı görülmektedir. Bkz; *Salnâme-i Vilâyet-i Van* 1315, s. 204.

Nasturi, toplamda 69.488 gayrimüslim, 87.204 Müslüman olduğu görülmektedir⁷. 1881 yılı Ermeni Patrikhanesinin istatistiğine göre Van Vilayeti'nde 88.338 Nasturi bulunmaktadır⁸. 1881 yılı İngiliz konsolosluk belgelerinde tesadüf edilen istatistikte Van Vilayeti Yardımcı Konsolosu Yüzbaşı Clayton'ın verdiği bilgide Van Vilayeti'nde 71.337 Nasturi, Türk resmi makamlarında alınarak eklenen bilgide ise vilayet dâhilinde 58.700 Nasturinin olduğu görülmektedir⁹. Vital Cuinet'e göre, 1891 yılı Van Vilayeti'nin de 40.000 reaya Nasturi, 52.000 özerk/aşiret Nasturi bulunmaktadır¹⁰. 1896 yılına ait Van Vilayeti nüfus durumu gösteren istatistiğe bakıldığında Hakkâri Sancağı'nda 3.399 kadın, 5.104 erkek toplamda 8.503 Nasturi, Van Vilayeti'nin tamamında ise 9.650 Nasturinin yaşadığı görülmektedir¹¹. Ancak 1896 yılındaki verileri, önceki yıllarla kıyaslandığında Nasturilerin sayılarında keskin bir düşüş olduğu açık bir şekilde görülmektedir. 1896 yılında Matran'ın akrabaları ve diğer Nasturi aileler ile birlikte İran'a göç etmesi¹² bu düşüşte etkili olabileceği gibi, coğrafi koşullar nedeniyle de bazı Nasturilerin nüfusa dâhil edilmemiş olabileceği düşünülmektedir. Zira Justin McCarthy'nin de belirtmiş olduğu üzere doğulu Hıristiyanlar daha çok sarp ve dağlık bölgelerde yaşadıkları için Osmanlı Devleti, onları kendi denetiminde tutarken ve nüfus sayımı yaparken pek çok zorlukla karşı karşıya kalmış, bu nüfus grubunun eksiksiz bir şekilde kayıtlara geçirmesi oldukça zor olmuştur¹³. Bu nedenle yıldan yıla Nasturilerin nüfus verilerinde dalgalanmalar yaşandığı görülmektedir.

1. İngiltere'nin Van Vilayeti Yardımcı Konsolosu Yüzbaşı Elliot'un Bölge Gezisi

1897 yılının ilk aylarında İngiltere'nin Van Vilayeti Yardımcı Konsolosluğuna atanan Yüzbaşı Elliot¹⁴, atandığı yıl bölgeyi tanımak ve

⁷ TNA, F.O. 424/107, No.104/2, Binbaşı Trotter'den Mr.Goschen'e, 7 Eylül 1880, s. 175.

⁸ TNA., F.O. 424/123, No. 27/3, Binbaşı Trotter'den Earl of Dufferin'e, 11 Temmuz 1881, s. 41

⁹ TNA., F.O. 78/3286, No. 3, Binbaşı Trotter'dan Earl of Dufferin'e, 29 Eylül 1881.

¹⁰ Cuinet 1891, II, p. 636.

¹¹ BOA, Y.EE., 132/13, Lef 2, 17 Eylül 1311/ 29 Eylül 1896.

¹² TNA., F.O. 195/1985, No. 34, Yüzbaşı Elliot'tan Sir P. Currie, 6 Temmuz 1897, s. 255-259;

TNA., F.O. 424/192, No. 39/1, Yüzbaşı Elliot'tan Sir P. Currie'ye, 6 Temmuz 1897, s. 62-63.

¹³ McCarthy, 1998, s. 106-107.

¹⁴ Captain (Yüzbaşı) Gilbert Sutherland Mc Dowell, R.E., Elliot; 1 Ekim 1882'de İngiliz Ordu'sunda Royal Engineers'a girmiştir. 16 Ocak 1891'de Yüzbaşı olmuştur. 14 Ocak 1897'de İngiltere'nin Van Vilayeti Yardımcı Konsolosluğuna atanmıştır. 8 Nisan 1897 günü Van'a geçerek görevine başlamıştır. Yardımcı Konsolos Elliot 13 Ekim 1898'de, 5 Aralık 1898'den itibaren geçerli olmak üzere istifa etmiştir. Bkz; *The Foreign Office List 1898*, s. 104; *The Foreign Office List 1900*, s. 106; TNA., F.O. 195/1985, Yüzbaşı Elliot'tan Sir P. Currie'ye, 18 Nisan 1897, s. 187.

istihbaratını aldığı olayları bizzat yerinde müşahade etmek, malumat elde etmek için bir gezi yapmayı planlamıştır. Elliot, ilk olarak Van Gölü'nün kuzeyinde Erciş ve Adilcevaz'a ardından Van Gölü'nün güneyinde Karçikan ve Müküs'e, son olarak gölün güneydoğusunda yer alan Hakkâri, Çatak ve Norduz'a gitmek için İngiltere'nin Dersaadet Büyükelçisi Sir P. Currie'den izin istemiştir. Elliot, bu gezisinde Hakkâri'nin önemli bir yerinin olacağını, Nasturiler ile Ermeni ihtilalcilerin birlikte entrika çevirdiklerine dair içinde korktu olduğunu gönderisinde dile getirmiştir¹⁵. Büyükelçi Currie, bu teklifi olumlu karşılayarak durumu İngiliz Dış İşleri Bakanı Salisbury'ye bildirmiştir¹⁶. Currie, Elliot'un kendisine gönderdiği telgraf ve yazışmalar neticesinde gezinin ehemmiyetine kanaat getirerek Elliot'un bölgeye gitmesine izin vermiştir¹⁷.

Konsolos Elliot, henüz büyükelçilikten izin almadan 6 Mayıs 1897'de yardım faaliyetlerini denetlemek¹⁸ ve Ermeni köylülere yapılacak yardım faaliyetlerinin yürüten Mr. Allen'a görüşmek¹⁹ üzere Kotur üzerinden Erciş'e gitmiştir²⁰. Yüzbaşı Elliot, Mr. Allen'ın İran'da olması nedeniyle kendisi ile görüşmemiş, yardım için alınan hayvanlarının durumunu ve yapılacak yardım faaliyetlerini incelemiştir. Erciş'te yerel yetkililer ile görüşmüş ve bölgenin durumu hakkında daha ayrıntılı bilgi edinmek üzere dönüş yolunda gölün kuzeyinde uzanan Karakunduz (Karagündüz) güzergâhını kullanmıştır²¹. Erciş'ten sonra tekrar Van'a dönen Elliot, 11 Mayıs 1897'de İran'a gitmek üzere Van'dan ayrılmıştır²². Konsolos bu gezisindeki amacının ilk olarak Selmas'ta bulunan Ermeni Çetelerinin²³ asıl niyetlerini öğrenmek, eğer mümkün ise onlar ile görüşmek ve onları herhangi bir aptalca girişimden uzak tutmaya çalışmak-denemek; ikinci olarak İran'da yardım çalışmaları için sığır satın alan Mr. Allen'ın çalışmalarının nasıl gittiğini öğrenmek olduğunu

¹⁵ TNA., F.O. 424/191, No. 364/1, Yüzbaşı Elliot'tan Sir P. Currie'ye, 10 Mayıs 1897, s. 290-291; 195/1985, No. 15, 10 Mayıs 1896, s. 192-194.

¹⁶ TNA., F.O. 424/191, No. 364, Sir P. Currie'den Salisbury Markisi'ne, 30 Mayıs 1897, s. 290.

¹⁷ TNA., F.O. 424/191, No. 391, Sir P. Currie'den Salisbury Markisi'ne, 24 Haziran 1897, s. 323.

¹⁸ TNA., F.O. 195/1985, 13 Haziran 1897, s. 220; TNA., F.O. 424/191, No. 364/1, Yüzbaşı Elliot'tan Sir P. Currie'ye, 10 Mayıs 1897, s. 290-291.

¹⁹ TNA., F.O. 424/191, No. 364/1, Yüzbaşı Elliot'tan Sir P. Currie'ye, 10 Mayıs 1897, s. 290-291; 195/1985, No. 15, 10 Mayıs 1896, s. 192-194.

²⁰ TNA., F.O. 195/1985, 13 Haziran 1897, s. 220; TNA., F.O. 424/191, No. 364/1, Yüzbaşı Elliot'tan Sir P. Currie'ye, 10 Mayıs 1897, s. 290-291.

²¹ TNA., F.O. 424/191, No. 364/1, Yüzbaşı Elliot'tan Sir P. Currie'ye, 10 Mayıs 1897, s. 290-291; 195/1985, No. 15, 10 Mayıs 1896, s. 192-194.

²² TNA., F.O. 195/1985, 11 Mayıs 1897, s. 190.

²³ Belgenin orijinalinde "ihtilalciler" olarak geçmektedir. Bkz; TNA., F.O. 424/191, No. 364/1, Yüzbaşı Elliot'tan Sir P. Currie'ye, 10 Mayıs 1897, s. 290.

belirtmiştir²⁴. Elliot, 19 Mayıs'ta Tebriz'e²⁵, 15 Mayıs'ta Hoy'a, 16 Mayıs'ta Salmas'a gitmiş²⁶, 27 Mayıs 1897'de Van'a geri dönmüştür²⁷.

Konsolos Elliot, İran gezisinden sonra Hakkâri'ye geçerek çalışmalarına başlamıştır. Elliot, Hakkâri'de özellikle Koçanis'i (Konak) ziyaret etmiş, Koçanis'te birkaç gün kalmış Mar Şemun²⁸ Rouel, Nasturi Matranı (Metropolitan, Archbishop) ve diğer Nasturi liderleri ile birkaç defa görüşmüştür. Elliot'a gezisinde uzun yıllar bölgede görev yapan Canterbury Başpiskoposluğu tarafından görevlendirilen papaz Mr. Browne²⁹ eşlik etmiş, bölge ve bölgede yaşayan insanlar ile ilgili kendisine ayrıntılı ve istatistiki bilgiler vermiş, kendisine tercümanlık yapmıştır. Konsolos, Koçanis'ten sonra Browne ile birlikte Başkale, Homaro, Dize'ye (Yüksekova'nın merkezi Nehri) gitmiş ardından 2 Temmuz'da gezi ve teftiş faaliyetlerini bitirerek Van'a dönmüş, Browne da Koçanis'e geri dönmüştür³⁰.

2. Yağma ve Saldırı Olayları

Misyoner W. H. Browne, Konsolos Elliot'un isteği üzerine Hakkâri'deki Nasturilerin kayıp ve zararlarını gösteren bir tablo hazırlamıştır. Tablo da 1896-1897 yıllarında yaşanan yağma, saldırı ve vergi toplanırken yaşanan sıkıntılara dair 28 olaya yer verilmiştir³¹. Misyoner Browne ve Konsolos Elliot'un hazırlamış olduğu rapor ve yazışmalarını içeren İngiliz Arşivi belgeleri ve Osmanlı Arşivi'nden elde edilen belgeler doğrultusunda 1896-1897 yıllarında Hakkâri'de yaşanan bazı olaylar şöyledir;

1896 yılında Hasan Ağa reisliğinde Barashin Kürtleri, Tal'daki (Oğul Vadisi) Rabat Köyü'nden 24 katır çalmışlar ve bu sırada 1 kişi öldürülmüştür.

²⁴ TNA., F.O. 424/191, No. 364/1, Yüzbaşı Elliot'tan Sir P. Currie'ye, 10 Mayıs 1897, s. 290-291; TNA., F.O. 195/1985, No. 15, 10 Mayıs 1896, s. 192-194.

²⁵ TNA., F.O. 195/1985, 13 Haziran 1897, s. 220.

²⁶ TNA., F.O. 195/1985, No. 23, Yüzbaşı Elliot'tan Sir P. Currie'ye, 1 Haziran 1897, s. 209.

²⁷ TNA., F.O. 195/1985, No. 22, Yüzbaşı Elliot'tan Sir P. Currie'ye, 31 Mayıs 1897, s. 207-208.

²⁸ Şimon ve Şimon diye de yazıldığı görülmektedir. Mar Şemun'un fotoğrafı için bkz; Ek 2.

²⁹ İngiltere Canterbury Başpiskoposluğu tarafından bölgeye gönderilen W. H. Browne, İngiliz misyoneri olarak Hakkâri Nasturileri arasında uzun yıllar faaliyet göstermiştir. Browne, 1890'da geldiği Hakkâri'de 1910 yılına yani ölene kadar tam 20 yıl kalmış, Mar Şemun'a danışmanlık yapmıştır. Ayrıca Browne, Hakkâri'de kaldığı süre zarfında Mar Şemun'un kardeşi Ishai'nin çocukları olan Surma ve gelecekteki Nasturi Patriği Benyamin'e özel eğitim vererek onların durumları ile yakından ilgilenmiş, İngiliz politikasına hizmet etmiştir. Bkz; Arvas 2010, s. 101, 104; Wigram and Wigram 2004, p. 331-332, 366; Tejiriain and Simon 2012, p. 130. W.H. Brown, Lady Surma ve Benyamin'in fotoğrafları için bkz; Ek 3.

³⁰ TNA., F.O. 195/1985, No. 31, Yüzbaşı Elliot'tan Sir P. Currie, 6 Temmuz 1897, s. 231-234.

³¹ Orijinal çizelge için bkz; Ek 4.

Yine 1896 yılında Tal'daki Matwayi Köyü'nden 9 katır çalınmıştır. Saldırı ise Musul Vilayeti'nden yapılmıştır.

1896 yılının ilkbahar aylarında Aşağı Tiyari'de iki ayrı yağmalama olayı meydana gelmiştir. Gugar ve Sindai Kürtleri, Ashitha Köyü'nden 700 koyun, Reşit Bey reisliğinde Pervari Kürtleri, Geramun Köyü'nden 400 koyun yağmalamışlardır.

1896 yılının ilkbaharında Shedan Kürtleri Norduz Kazası'ndaki Marwanan Köyü'ne saldırmışlardır. Browne'nun belirttiği üzere köydeki hemen hemen tüm mallar çalınmıştır, halk başka bölgelere kaçmıştır. Mar Şemun, 1896 yılının Ağustos ayında Van Valisi'ne, Şakir ve Saadettin Paşalara³² olayla ilgili mektup göndermiştir. Hükümet, olayların ardından köylerine geri dönen köylülerin hasarlarını telafi etmiştir.

1896 yılının yazında Zedan Kürtleri, Koçanis yakınlarında Pervari'nin Termil Köyüne saldırmışlardır. Yine 1896 yılında çevredeki Kürt Aşiretleri Mahmudi Kazası'ndaki Saray Köyü'ne saldırmışlar, köyden koyun, sığır ve bazı ev gereçleri çalmışlardır. Saldırı sonrası köy koruma altına alınmıştır. Browne tam olarak bilmediğini belirtmekle birlikte hükümetin, köye daha fazla yardımda bulunmuş olabileceğini bildirmiştir. 1896 yılında Koçanis yakınlarındaki Pervari'nin birkaç köyüne saldırı düzenlenmiştir.

1896 yılının Haziran ayında Ertuşî (Hertoşi-Ertoşi) Kürtleri, Yukarı Tiyari'nin Rumta Köyü'nden koyun çalmışlardır, bu hırsızlık olayından sonra 11 evin açlık içinde kaldığı belirtilmiştir. Yine aynı tarihlerde Ertuşîler, Yukarı Tiyari'nin Daduş Köyü'ndeki beş evin koyunlarını yağmalanmışlardır.

Haziran/ Temmuz 1896'da Ertuşî Kürtleri, Levin'in Nasturi Arkai Köyüne saldırmışlar, saldırıda 400 koyun çalmışlar ve bu sırada köyün bir kısmı yanmıştır. St. George Kilisesine ait bazı eşyalar da çalınmıştır³³. Bu saldırıyı Musul'da bulunan Ertuşî Aşireti gerçekleştirmiştir. Nasturiler, koyunlarını geri almak için Ertuşîlere aracı göndermişlerdir. Ancak Ertuşîler, aracılara harp ederek silahlarını almışlardır³⁴. Bu olay üzerine Nasturilerin öç alacakları haberleri yayılmış, Musul Vilayeti'nden bir tabur asker sevk edilmesi gündeme gelmiştir. O tarihlerde Van Vilayeti'nde bulunan Saadettin Paşa, Tiyari ve Tuhup Nasturilerinin Mar Şemun vasıtasıyla bu hareketten men edildiklerini ve

³² Ahmet Şakir Paşa, Haziran 1895'de Sultan II. Abdülhamid tarafından Anadolu Umûm Müfettişi olarak görevlendirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz; Demir Görür 2018, s. 120-124; 133-136. Genel Müfettiş Saadettin Paşa, Anadolu Umûm Müfettişi Ahmet Şakir Paşa'ya bağlı olarak teftiş faaliyetlerinde bulunmuş, heyeti Şubat 1896'da Van Vilayeti'ne geçmiştir. Saadettin Paşa, Van'daki çalışmalarının ardından Ekim 1896'da Erzurum Vilayeti'ne geçmiştir. Bkz; Demir Görür 2018, s. 278.

³³ TNA., F.O. 424/192, No. 32/3, 24 Haziran 1897, s. 41-44.

³⁴ BOA., Y.MTV, 146/75, 18 Eylül 1312/ 30 Eylül 1896.

şimdilik Musul'dan kuvvet sevkine gerek olmadığı bildirilmiştir³⁵. Ancak Tiyari'li Nasturiler, Levin'deki bir Kürt köyüne saldırmışlar, köyden sığır çalmışlar ve Tiyari'ye koyun götüren Ertuşi Kürtlerden birinin evini yakmışlardır. Bu olay üzerine Van Valisi, Tiyari'deki halkın sükûnetli olması için Mar Şemun'a telgraf çekmiştir³⁶. Her iki grubunda başka bir olaya mahal vermemesi için vilayet ve askeri kumandanlığa gerekli tedbirlerin alınması talimatı verilmiştir. Serasker Rıza Paşa, intikam saldırılarına girişen Nasturilere karşı sert davranılmamasını ve ihtiyatlı olunmasını istemiştir³⁷. Tecavüzlerinin önlenmesi amacıyla Van'dan üç bölük askerin ve Erçek'de bulunan bir piyade taburun iki kıt'a cebel topu ile Çölemerik'e gitmeleri emredilmiştir. Bölgede sükûnet sağlanmaya çalışılmıştır³⁸. Nasturiler, Levin'e saldırımları ve Osmanlı Devleti'nin bölgeye asker göndermesi üzerine pişmanlık duyduklarını belirtmişlerdir. Hükümet-i Seniyye'ye nedamet name taktim etmişlerdir³⁹. Browne, askeri birliklerin Hıristiyanların, Kürtlere yaptığı hatayı telafi etmek için kitlesel bir şekilde çok hızlı hareket ettiklerini, bu durumun Hıristiyanlar lehine nadiren uygulandığını, bu uygulamanın Kürtlerin iradesinde Hıristiyanların yok edilmesine izin verileceği izlenimini yarattığını ve Kürtlerin kanunsuzluğunu arttırdığını iddia etmiştir⁴⁰.

1896 yılının Haziran ayında İran'da ki Şikak Kürtleri Gevar'daki Gagoran Köyü'ne saldırmışlardır. Saldırı sırasında 2 kişi öldürülmüştür. Papaz, bazı adamlar ve kadınların kıyafetleri soyulmuş, 300 koyun, 250 sığır ve camız, ev gereçleri ve bazı kıyafetler çalınmıştır. Browne, Türkiye'deki Kürtlerin müsamahası, görmezden gelmesi ile bu saldırının yapıldığını Türkiye'deki Kürt reislerden birinin saldırıyı yapan grubun reisi Şeyh Sıddık'a teşekkür ettiğini iddia etmiştir. Olay sonrasında Mar Şemun, Şakir Paşa'ya, Van Valisi'ne ve diğer bazı yetkililere durumu bildirmiştir. Saldırı yapanların büyük bir kısmı ise İran'a kaçmışlardır. İran askeri birlikleri de etkili olmamakla birlikte Şikak Kürtlere saldırı düzenlemiştir. Browne, köyün Mar Şemun'un mülkü olduğunu, bu saldırının Mar Şemun'un kiracıları ve onların ürettiklerinin yitirildiği anlamına geldiğini, gelirlerin, hükümetin aldığı kararların gecikmesi ve Kürtlerin Albek-Levin, Gevar, Saray ve diğer yerleri tahrip etmesi ile sekteye uğradığını belirtmiştir.

³⁵ BOA., A.MKT.MHM., 68/14, 11 Temmuz 1312/ 23 Temmuz 1896.

³⁶ TNA., F.O. 424/192, No. 32/3, 24 Haziran 1897, s. 41-44.

³⁷ BOA., Y.PRK. ASK., 115/83, 24 Eylül 1312/ 6 Ekim 1896; BOA., Y.PRK.ASK., 115/93, 28 Eylül 1312/10 Ekim 1896.

³⁸ BOA., Y.EE., 132/26, Lef 12, 27 Ağustos 1312/ 8 Eylül 1896.

³⁹ BOA., Y.MTV., 146/75, 18 Eylül 1312/ 30 Eylül 1896.

⁴⁰ TNA., F.O. 424/192, No. 32/3, 24 Haziran 1897, s. 41-44.

1896 yılının Temmuz ayında İran'daki Şikak Kürtleri, İran sınırına yakın Gevar Kaymakamlığına bağlı Mar Bhisu, Pagi ve Lyal Köylerine saldırmışlardır. Yaklaşık 4.700 koyun çalınmış, saldırı sırasında 5 erkek öldürülmüş, olay hemen Van Vilayeti'ne bildirilmiş, saldırı yapanlar İran'a kaçmışlardır. İran Hükümeti, Şikak Kürtlerine etkisiz de olsa saldırı düzenlemiştir. Browne, saldırıya uğrayan köylerin yıllık 1.000 lira vergi verdikleri belirtmiştir⁴¹. Hakkâri Sancağı'na yapılan saldırıların büyük bir kısmı Van Vilayeti'nden yapılmış olmasına rağmen, Musul Vilayeti'nden ve sınırı geçerek İran'a kaçan aşiretlerin de İran'dan saldırı yaptıkları görülmüştür.

1896 yılı Temmuz-Ağustos aylarında Oramar Kazası'ndaki Kürtler, Diz'in Shemasha ve Guluzur Köylerinden 2.700 koyun çalmış ve hırsızlık esnasında bir erkek öldürülmüştür. Browne, vergilerini ödeyen halkın dava açmalarına müsaade edilmediğini iddia etmiştir. Aynı tarihlerde Oramar'daki Kürtler Diz'deki Aquasi ve Saramus Köylerinin koyunlarını çalma girişiminde bulunmuşlardır. Her iki olayın ardından Binbaşı William Hugh Williams⁴², vali ile iletişime geçmiştir. Saadettin Paşa da olayla ilgileneceğine dair söz vermiş, Browne, 1897 yılı itibari ile herhangi bir sonuç elde edilmediğini belirtmiştir.

1896 yılının Ağustos ayında Hacı Ağa reisliğinde göçebe Ertuşî Kürtleri ile Zedik Kürtleri Koçanis'ten 400 koyun yağmalamışlardır. Bu olay, Mar Şemun tarafından hükümete bildirilmiştir. Yıllardır patriğin köyü olan Koçanis'in yağmalanmadığını belirten Browne, valinin koyunların geri alınacağına dair söz verdiğini ve ardından koyunların kurtarıldığını bildirmiştir⁴³.

1896 yılının 22 Ağustos Perşembe günü, Çölemerik Kazası'nda ikamet eden Tiyari Nasturilerinden 5.000 kadar silahlı grup, Çölemerik'e 6 saat mesafede bulunan bir nahiyeye saldırmışlar, gasp ve yağmada bulunmuşlardır. Bu grup, Piyanis Karyesine de saldırmış ve karye ahalisinden birçok kişiyi öldürmüşler, nahiyede bulunan askeri müfrezeyle muhasara altına almışlardır⁴⁴.

1896 yılında İran'dan gelen Şikak Kürtleri, Albek'deki 6 köyün sığır ve koyunlarını yağmalamış, köyün bazı mamul ürünleri ve eşyaları çalmışlardır. Browne, yerel Kürtlerin bu olaya göz yumduğunu iddia etmiştir. Mar Şemun,

⁴¹ TNA., F.O. 424/192, No. 32/3, 24 Haziran 1897, s. 41-44.

⁴² Binbaşı William Hugh Williams, R. A., 14 Ağustos 1876'da Royal Artillery'ye teğmen olarak girmiştir. 1 Mart 1885'de yüzbaşılığa, 1 Ocak 1894'de binbaşılığa terfi etmiştir. 20 Kasım 1895'de Van Vilayeti Yardımcı Konsolosluğuna atanmış, 14 Kasım 1896'da istifa etmiştir. Williams, görevi Elliot'a devrederek 14 Nisan 1897'de Van Vilayeti'nden ayrılmıştır. The Foreign Office List 1897, p. 228; TNA., F.O. 195/1985, Yüzbaşı Elliot'tan Sir P. Currie'ye, 18 Nisan 1897, s. 187.

⁴³ TNA., F.O. 424/192, No. 32/3, 24 Haziran 1897, s. 41-44.

⁴⁴ BOA., Y. PRK. DH, 9/36, 26 Ağustos 1312/7 Eylül 1896.

Hakkâri Sancağı'nda Nasturi Olayları (1896-1897)

1896 yılının Ağustos ayında Van Valisi'ne, Saadettin Paşa'ya ve Şakir Paşa'ya olayla ilgili mektup göndermiştir. Albek'deki kişilere birtakım koruma sağlanmıştır.

1896 yılının Ekim ayında Çölemerik Kürtleri Tal'a bağlı Badari Köyü'nden 300 koyun yağmalamışlardır. Bu olayla ilgili Van Valisi ve Çölemerik Mutasarrıfı bilgilendirilmiştir. Browne, yaşanan bu olay neticesinde maddi kayba karşılık vergi indirimi yapıldığını ancak vergilerde görünür azalmanın olmadığını belirtmiştir⁴⁵.

1896 yılında Milan Aşireti'nden birtakım silahlı kişiler, 3 Nasturi'yi öldürmüşler ve Mahmudi Kazası'na bağlı Saray Kasabası'na saldırmışlardır. Bu esnada alınan tedbirler neticesinde kasabaya giremeyen aşiret mensupları bölgeye saldırı yapmak için kasabanın civarında beklemişlerdir. Bunun üzerine bölgedeki askeri kuvvetler artırılmıştır⁴⁶.

Yaşanan bu olaylar neticesinde 1896 yılında Müslümanlar ve Nasturiler arasında zapt, tahrip ve çeşitli muamelelerin önlenmesi, hem Nasturilerin hem de Müslümanların gasp ettikleri mal ve eşyaların geri verilmesi için her iki gruptan dörder kişi olacak şekilde bir komisyon kurulması kararlaştırılmıştır⁴⁷.

1897 yılına gelindiğinde ise olayların aynı şekilde devam ettiği görülmektedir. 1897 yılının Ocak ayında Oramar Kürtleri, Baz'daki Erantuz ve Shawutha Köylerine saldırmışlar, koyun ve arı kovanları da dâhil olmak üzere evlerdeki eşyaları çalmışlardır.

1897 yılının Haziran ayında Çölemerik Kürtlerinin, yaylaklarından sürdükleri koyunlar sulama bentlerine zarar vermiş, sular kesilmiş ve neticede ekinler zarar görmüştür. Mar Şemun, konu ile ilgili Çölemerik Kaymakamını bilgilendirmiştir. Browne, 1897 yılında Kürtlerin arsızlığının sınır tanımadığını ve bu eylemin Kürtlerin, Nasturi Aşiretleri harekete geçirme çabalarından biri olduğunu iddia etmiştir.

1897 yılının Mayıs ayında Dustik Kürtleri, Aşağı Tiyari'deki Ashitha Köyüne saldırmışlardır ve 30 evin koyununu yağmalanmışlar. Arbede esnasında 1 kadın öldürülmüştür.

1897 yılının ilkbaharında Aşağı Tiyari'de 4 ayrı olay vuku bulmuştur. İlk olayda Reşit Bey reisliğinde Pervari Kürtleri koyun sürüsü çalmışlardır. İkinci olayda da Chal'ın Ağası Sadi Ağa reisliğinde de Pinyanişi Kürtleri koyun sürüsü çalmışlar, olay sırasında 2 erkek, bir kadın öldürülmüştür. Üçüncü olayda Barashin Ağası Hasan Ağa reisliğinde iki ayrı koyun sürüsü çalınmış, bir

⁴⁵ TNA., F.O. 424/192, No. 32/3, 24 Haziran 1897, s. 41-44.

⁴⁶ BOA., Y.A.HUS., 348/133, 16 Mart 1312/ 28 Mart 1896.

⁴⁷ BOA., DH.TMIK.M., 6/26, 22 Mayıs 1312/ 3 Haziran 1312; BOA., DH.ŞFR., 192/72, 22 Mayıs 1312/ 3 Haziran 1896.

erkek öldürülmüş, bir erkek yaralanmıştır. Barmarni Şeyhi, olayı kışkırtanların bölgenin müdürü ve Pervari Kürtlerinin reisi olan Reşit Bey, Chal'ın Müdürü Sadi Ağa ve Hasan Ağa olduğunu iddia etmiştir. 25 Mayıs 1897'de aynı bölgede Halmund Köyüne Pervari Kürtlerinin reisi Reşid Bey başkanlığında saldırı düzenlenmiştir. Bu dört olay üzerine Mar Şemun, vali ile görüşmüş, olayları incelemek üzere bölgeye komisyon gönderilmesini talep etmiştir⁴⁸.

1897 yılında İran'nın Mavana Karyesi'nden yaklaşık 30 kadar Nasturi, askeri müfreze üzerine ateş açmış, ardından yaklaşık 300 Nasturi, müfrezeyi muhasara etmiştir. Müfreze zabitanı, nefer ve Pani Karyesi ahali, askeri müfrezeye yardım etmiş ve eşkıya uzaklaştırılmıştır. Mavana Nasturilerinin tecavüzüne Gevar Kazası'nın Pani Karyesi Müslümanları da maruz kalmış ve bunun üzerine eşkıyanın yeniden tecavüzünün engellenmesi ve olayın tekrarı halinde gerekli tedbirin 4. Ordu Müşiriyeti tarafından alınması kararlaştırılmıştır⁴⁹.

1897 yılında Ermeniler, Hane-i Sor Köyü'ne saldırmışlar ve Nasturilerin mallarını gasp etmişlerdir. Saldırının İranlı yetkilerin göz yumması nedeniyle gerçekleştiği anlaşılmıştır. Tekrar tecavüz olayına meydan verilmemesi için gerekli askeri önlemler alınması kararlaştırılmıştır⁵⁰. Olayın ardından İran Hükümeti, 26 Ermeni'yi derdest etmiş, Ermenilerden İran tebaasından olanlar Tebriz'de alıkonulmuş, Osmanlı tebaası olan 19 Ermeni Osmanlı Devleti'ne iade edilmek üzere Hoy Şehbenderliği'ne teslim edilmiştir⁵¹.

1897 yılının yaz aylarında İran bölgesinden bir kısım Şikak Kürdü sınırı geçerek sınırın yaklaşık 40 mil (yaklaşık 64 km.) içerisinde bulunan Nasturi köyü Kotrannes'e saldırmışlar ve köyün tüm koyunlarını çalmışlardır. Hırsızlar dönüş yolunda yakalanmış ve koyunlar kurtarılmıştır. Konsolos Elliot, Şikakların İran'a dönmediklerini Türkiye'de kalıp, yol keserek insanları soyduklarını, Şikakların Türkiye Kürtlerinin de başına bela olduklarını, 5 Kürdü soyduklarını, Dize'de bir köyden katır çaldıklarını belirtmiştir. Elliot, sınırda bu tür olayların oldukça olağan olduğunu, aynı olayların sürekli vuku bulunduğunu büyükelçiliğe bildirmiştir⁵².

1897 yılının kışında Hakkâri Sancağı'na bağlı Şahi Karyesi'nden Şeyh Hüseyin, kardeşi Cihangir ve İbrahim oğlu İsmail ticaret için İran'a giderken, İran'ın Mavana ve Kerane (?) Karyeleri Nasturileri tarafından saldırı sırasında

⁴⁸ TNA., F.O. 424/192, No. 32/3, 24 Haziran 1897, s. 41-44.

⁴⁹ BOA., DH.TMİK.M, 37/25, 20 Temmuz 1313/1 Ağustos 1897.

⁵⁰ BOA., A. MKT. MHM, 671/7, Lef 2, 26 Ağustos 1313/ 7 Eylül 1897.

⁵¹ BOA., A.MKT. MHM. 671/4, Lef 2, 20 Ağustos 1313/ 1 Eylül 1897; Lef 29, 16 Teşrin-i Evvel 1313/ 28 Ekim 1897.

⁵² TNA., F.O. 424/192, No. 31/1, Yüzbaşı Elliot'tan Sir P. Currie, 4 Temmuz 1897, s. 37-38.

Şeyh Hüseyin ile Cihangir yaralanmıştır. Saldırı sonrası 24 adet mecidiye, elbise ve 18 ağnam diğer bazı hayvanlar gasp edilmiştir⁵³.

3. Vergi Tahsilinde Yaşanan Problemler

Osmanlı hâkimiyetine geçtiği ilk dönemde Hakkâri'de merkezi yönetim kuvvetli iken daha sonraki yıllarda özellikle de 19. yüzyılda sancakta idari, adli, mali ve vakıf gibi konularda merkezden daha çok mahalli idareler söz sahibi olmuştur⁵⁴. Nahiye müdürlükleri, aşiret müdürlükleri ve oymak muhtarlıkları bölgenin etkili aşiret mensuplarının yönetiminde olduğu için⁵⁵ hükümet memurları, ancak yerli güçler yardımıyla yapılması gereken işlemleri gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Bu işlerden biri olan vergi tahsisi ise Hakkâri Sancağı'nda tam olarak gerçekleştirilememiştir⁵⁶. 19. yy'da Osmanlı Devleti, Nasturilerden vergi tahsil etmek için birçok girişimde bulunmasına rağmen bu hususta tam bir başarı elde edememiştir⁵⁷. Güçlülüklerle toplanan vergilerin tam anlamı ile merkeze ulaştırılması, aşiret reisleri ve memurların kendilerine bu vergilerden pay çıkarmayı alışkanlık haline getirmeleri nedeniyle ayrı bir mesele haline gelmiştir⁵⁸. Nasturilerin vergi borçları 19. yüzyılın sonlarına doğru bir hayli külliyetli rakamlara ulaşmış borçlar, Nasturiler ile Osmanlı Devleti arasında huzursuzluğa neden olmuştur. Nasturi Aşiretlerinin vergi borçları, toplam 16.000 altını geçmiştir. Nasturiler, vergi ödeme konusunda isteksiz olmalarının yanında oturdukları bölgelerin dağlık ve ekilebilir alanlarının kısıtlı, kaynaklarının sınırlı olması vergi ödememelerinde önemli bir etken olmuştur⁵⁹. Zira Nasturiler, yolların kendi ürünlerini pazara sürmek için güvenli olmamasından dolayı para kazanmakta zorlandıklarını ve bu nedenle de vergilerini ödeyemediklerini ifade etmişlerdir⁶⁰.

Tahsildarlar⁶¹, 1896 yılının Mart ayında uzun süre vergi ödemeyen Çölemerik ve Tiyari (Tiyar) arasındaki Nasturilerden vergi tahsil etmek üzere bölgeye gitmişlerdir. Nasturilerden 410 koyun, 100 ilaç, 2 bal kovanı ve çeşitli bazı eşyalar almışlardır. İddialara göre bu esnada bazı kadınlara şiddet

⁵³ BOA., DH.TMIK.M., 43/30, Lef 1, 27 Teşrin-i Evvel 1313/ 8 Kasım 1897; Lef 2, 4 Teşrin-i Sani 1313/ 16 Kasım 1897.

⁵⁴ Anzerlioğlu 2000b, s. 32-33.

⁵⁵ Kodaman 1987, s. 98.

⁵⁶ Anzerlioğlu 2000b, s. 32-33.

⁵⁷ Dalyan 2009, s. 63, 66.

⁵⁸ Anzerlioğlu 2000b, s. 32-33.

⁵⁹ Dalyan 2009, s. 63, 66.

⁶⁰ TNA., F.O. 424/192, No. 32/1, Yüzbaşı Elliot'tan Sir. P. Currie'ye, 6 Temmuz 1897, s. 38-39.

⁶¹ Bu dönemde tahsildarlık vazifesi bölgedeki zaptiyeler tarafından yapılmaktadır. Bkz; TNA., F.O. 424/192, No. 29/1, Sir P. Currie'den Salisbury Markisi'ne, 6 Temmuz 1897, s. 36.

uygulanmıştır. Browne, bu olayın ödenmemiş vergi borcu yüzünden gerçekleştiğini ancak bu ve yazdığı diğer olayların Kürtlerin başının altından çıktığını, Çölemerik Kürtlerinin, hükümetin müdahalede bulunması için Nasturi Aşiretlerini suç işlemeye meylettirdiklerini iddia etmiştir⁶². 1896 yılının Mart ayında Çölemerik Kürtleri ve tahsildarlar, Çölemerik ve Diz arasında yer alan Erik Köyü'nden 300 baş koyun almışlardır. Browne, bu olayla ilgili çalınma, yağmalama ifadelerine yer vermemiş, alınma kelimesini kullanmıştır. Ancak Browne, alınan bu koyunların vergi borçları için alınıp alınmadığına dair de herhangi bir bilgi vermemiştir. Ayrıca herhangi saldırı ve yağma olayı olduğunda İngiltere'nin Van Yardımcı Konsolosları olayın çözüme kavuşturulması için devreye girdiğinden ve bu olayla ilgili de herhangi bir adım atılmadığından olayın olağan vergi toplama olduğu düşünülmektedir.

Yıllardır Nasturilerden vergi alınamaması, vergi toplamanın bir keşmekeşe dönüşmesi neticesinde 22-23 Mayıs 1897'de Nasturilerin yaşadığı Diz (Dêz, Dêzê, Dız)'deki köprü (Lab'ın karşısında) zaptiyeler tarafından ulaşıma kapatılmıştır⁶³. Köprü'nün kapatılmasıyla Diz halkının nehrin diğer tarafındaki koyunlarıyla ilişkisi kesilmiştir. Diz erkeklerinden bazıları köprü'nün el konulmasına protesto etmişlerdir. Bu durumla ilgili zaptiyelerden birinin Çölemerik'e haber göndermesi üzerine olaydan bir gün sonra kaymakam, kadı, müddeiumumi ve Çölemerik'teki Kürtler Diz'e gitmişlerdir. Diz sakinleri, yetkilileri köprüde karşılamıştır. Konsolos Elliot'un belirttiği üzere Diz erkekleri yetkililerin tutumları karşısında paniğe kapılmışlar ve kaçmaya başlamışlardır. Kaymakam askerlere ateş etme talimatı vermiştir. Ancak bu olay sırasında Nasturilerin zarar görmemesine dikkat etmişler, uyarı amaçlı ateş etmişlerdir. Bölgede bulunan Kürtler ise yine Konsolos Elliot'un ifadesiyle üzerlerinde silah taşımalarına rağmen herhangi bir taşkınlıkta bulunmamışlardır. Ancak yaşanan kargaşada 3 çocuk köprüden düşerek suda boğulmuştur. Diz erkeklerinden bazıları geri çekilirken silahlarını ateşlemişler, bu sırada resmi bir görevliyi kolundan yaralamışlardır. Bu olayın ardından Diz sakinlerinden 500 lira istenmiştir. Ardından Nasturilerden 1.500 koyun, 37 sığır, 24 lira ve bazı diğer mallar alınmıştır. Konsolos Diz'deki olaya bizzat şahit olmamış, olayı kendisine Misyoner Browne iletmıştır. Konsolos Elliot, aslında amacın vergi toplamak olduğunu ancak böyle bir uygulamanın daha önce görülmediğini, kaideler gereği ürettikleri ürünleri satan insanlardan Ekim ayında vergilerin

⁶² Browne, hadiselerin başlangıç müsebbibi olarak bölgedeki Müslümanları görmüş ve Nasturilerin yaptığı olayların fitilinin Kürtlerin ateşlediğini iddia etmiştir. Bkz; TNA., F.O. 424/192, No. 32/3, 24 Haziran 1897, s. 41.

⁶³ Ele geçirilen köprü, Lab'ın Nasturi Aşiretlerin meskün olduğu Diz Vadisi'ne (Kırıkdağ, Geliyê Dêzê) dâhil olduğu yerin karşısındadır. Bkz; TNA., F.O. 424/192, No. 29/1, Sir P. Currie'den Salisbury Markisi'ne, 6 Temmuz 1897, s. 35.

talep edilmesinin uygun olduğunu ve vergi alınacağına dair de önceden Mar Şemun'a haber verilmediğini belirtmiştir⁶⁴. Olay sonrasında Van Vali Vekili Şemsi Paşa, kaymakam ve müddeiumumiye görevden almıştır⁶⁵. Haleflerine biran önce görevlerine başlamalarını emretmiştir⁶⁶. Haziran 1897'de Hakkâri Mutasarrıflığı'na Gümüşhane Eski Mutasarrıfı Mehmet Şevki Efendi atanmıştır⁶⁷. Şemsi Paşa'nın aldığı hızlı önlemler bölgede sükûneti sağlamıştır⁶⁸. Haber üzerine Konsolos Elliot, Van Vali Vekili Şemsi Paşa ardından ise Başkale'de müddeiumumi ile görüşmüştür. Konsolos, müddeiumuminin dürüst ve ıvecen olduğunu ancak 25 yaşlarında olan bu kişinin Hakkâri gibi bir yer için deneyimsiz olduğunu belirtmiştir. Browne, müddeiumuminin Diz'de yapılan yanlışlığı anladıktan sonra Diz Melikini, kaymakamın zorbalığından kurtardığını belirtmiştir⁶⁹.

İngiltere Sefareti, Nasturilerin isyan ettikleri gerekçesiyle Nasturilere baskı yapıldığını iddia ederek Nasturiler aleyhinde herhangi bir harekette bulunulmaması için 1897 yılının Haziran ayında Hariciye Nezareti'ne başvurmuştur⁷⁰. Van Vali Vekili Şemsi Paşa, Hakkâri Mutasarrıflığından aldığı cevap üzerine Nasturilere yönelik herhangi bir baskı girişiminde bulunulmadığı, İngiliz Sefirinin beyanlarının aslı ve esasının olmadığını bildirmiştir⁷¹. Konsolos Elliot, Temmuz 1897 yılında yazıp gönderdiği raporunda Nasturilerin Türk düzenli askeri birliklerine büyük güven duyduklarını, Diz'deki olay sırasında dahi askerlerin halkın üzerlerine ateş etmediğini belirtmiştir. Diz Meliği ve köylüler, askerlerin vergi toplamak için bölgeye geldiklerinde vergilerden fazlasını talep etmediklerini ve baskıcı davranışlardan kaçındıklarını Elliot'a bildirmişlerdir. Elliot bu durumu "*En sabırlı ve en itaatkâr olarak kabul ettiğim Türk askerleri lehine yazmak memnuniyet vericidir.*" şeklinde kayıtlara geçmiştir⁷². Konsolos Elliot, Nasturi bölgesine yapılan baskınlarda Nasturi aşiretlerin tamamen suçsuz olmadıklarını, ancak bu durumun uğradıkları kayıplar için yaptıkları misillemeler olduğunu ifade etmiştir. Elliot, Nasturilerin, hükümetin Kürtlere karşı baskıcı önlemler almaya yetecek gücü olduğu halde

⁶⁴ TNA., F.O. 424/192, No. 29/1, Sir P. Currie'den Salisbury Markisi'ne, 6 Temmuz 1897, s. 35-36.

⁶⁵ TNA., F.O. 195/1985, 13 Haziran 1897, s. 219.

⁶⁶ TNA., F.O. 424/192, No. 29/1, Sir P. Currie'den Salisbury Markisi'ne, 6 Temmuz 1897, s. 35-36.

⁶⁷ Trabzon İngiliz Konsolosu Longworth, Şevki Efendi'yi, kitap kurdu, oldukça dürüst bir kişi olarak tanımlamıştır. Konsolos, Hariciye Nazırlığında çalışmış olan Şevki Efendi'nin Avrupa'ya seyahat ettiğini, Fransızca, İngilizce, İtalyanca anladığı bilgisini de vermiştir. Bkz; TNA., F.O. 424/191, No. 395, Sir P. Currie'den Salisbury Markisi'ne, 25 Haziran 1897, s. 326.

⁶⁸ TNA., F.O. 424/192, No. 29/1, Sir P. Currie'den Salisbury Markisi'ne, 6 Temmuz 1897, s. 35-36.

⁶⁹ TNA., F.O. 424/192, No. 29/1, Sir P. Currie'den Salisbury Markisi'ne, 6 Temmuz 1897, s. 35-36.

⁷⁰ BOA., A. MKT. MHM, 670/13, Lef 2, 3 Haziran 1313/ 15 Haziran 1897.

⁷¹ BOA., A. MKT. MHM, 670/13, Lef 4, 6 Haziran 1313/ 18 Haziran 1897.

⁷² TNA., F.O. 424/192, No. 31/1, Yüzbaşı Elliot'tan Sir P. Currie, 4 Temmuz 1897, s. 37-38.

Kürt suçluların cezasız kalmasına izin verilmesinden şikâyetçi olduklarını belirtmiştir. Mar Şemun da hükümet kendisini destekler⁷³, Kürtler Nasturileri rahatsız etmez ve pazara giden yolları da güvence altına alırsa Nasturi aşiretlerini sessiz tutacağını ve vergi ödeyeceğini ifade etmiştir⁷⁴.

4. Musa Bey ve Şeyh Sıddık Meselesi, Nasturi Matranı'nın İkamet Değişikliği

Hakkâri'de ikamet eden Şeyh Ubeydullah'ın oğlu Şeyh Sıddık⁷⁵, bölgede etkili ve pek çok adamı olan bir şahsiyetti⁷⁶. Şeyhin Hakkâri'de olay çıkardığına ve bölgedeki gayrimüslim köylere saldırdığına dair pek çok şikâyet vuku bulmuştur. Osmanlı topraklarında çıkardığı bir problem sonrasında sınırı aşarak İran'a kaçmış, İran'da kendisine yönelik püskürtme olduğunda tekrar Osmanlı topraklarına geçmiştir⁷⁷. Nasturi köyleriyle ilişki kuran misyonerlere göre de 1908 yılından önce Sıddık döneminde Hristiyan köylüler, yarı otonom Nasturi aşiretlerinin aksine kötü muameleye ve düzenli olarak tacize uğramışlardır. Şeyh Sıddık, arazi satın alarak köylülere ortaklık yaptırarak ve Şemdinan'dan İran'a tütün satışı üzerinde tekel kurarak büyük bir ekonomik güç kazanmıştır⁷⁸. Şeyh Sıddık, Şemdinan Homaro'da (Khumaru) ikamet eden, bölgede kendisi kadar etkili olmayan ve Hristiyanların korumasını sağlayan Musa Bey ile sürekli husumet halinde olmuştur. Konsolos Elliot ise bölgede yaşayan insanların Musa Bey ve Şeyh Sıddık taraftarı olmak üzere ikiye bölündüklerini, Musa Bey'in taraftarlarının tüm Hristiyanlar, askerler, zaptiyeler, pek çok Kürt ve genel olarak iyi Müslümanlar olduğunu, Şeyh Sıddık'ın destekleyicilerinin ise daha çok rüşvet verdiği ya da şeyhten korkan kişiler olduğunu yazmıştır. Konsolos, Şeyh Sıddık'ın destekleyicileri arasında etkili resmi görevlilerin olduğunu, bu nedenle Musa Bey'i destekleyenlerin dikkatli olmaları gerektiğini belirtmiştir⁷⁹.

⁷³ Konsolos Elliot, Van Valisi Bahri Paşa zamanından beri hükümet yetkililerinin Mar Şemun'a karşı Şemun'un kuzenlerini desteklediklerini belirtmiştir. Bkz; TNA., F.O. 424/192, No. 32/1, Yüzbaşı Elliot'tan Sir. P. Currie'ye, 6 Temmuz 1897, s. 39.

⁷⁴ TNA., F.O. 424/192, No. 32/1, Yüzbaşı Elliot'tan Sir. P. Currie'ye, 6 Temmuz 1897, s. 38-39.

⁷⁵ İngiliz Belgelerinde "Sadig/Sadık" olarak geçmektedir. Bkz; F.O. 195/1985, No. 34, Yüzbaşı Elliot'tan Sir P. Currie, 6 Temmuz 1897, s. 255.

⁷⁶ TNA., F.O. 195/1985, No. 34, Yüzbaşı Elliot'tan Sir P. Currie, 6 Temmuz 1897, s. 255-259; TNA., F.O. 424/192, No. 39/1, Yüzbaşı Elliot'tan Sir P. Currie'ye, 6 Temmuz 1897, s. 62-63; BOA., Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO.), 934/70046, Lef 2, 31 Mart 1313/ 12 Nisan 1897.

⁷⁷ TNA., F.O. 195/1985, No. 34, Yüzbaşı Elliot'tan Sir P. Currie, 6 Temmuz 1897, s. 255-259; TNA., F.O. 424/192, No. 39/1, Yüzbaşı Elliot'tan Sir P. Currie'ye, 6 Temmuz 1897, s. 62-63.

⁷⁸ Yalçın ve Heckman 2012, s. 85-86.

⁷⁹ TNA., F.O. 195/1985, No. 34, Yüzbaşı Elliot'tan Sir P. Currie, 6 Temmuz 1897, s. 255-259; TNA., F.O. 424/192, No. 39/1, Yüzbaşı Elliot'tan Sir P. Currie'ye, 6 Temmuz 1897, s. 62-63.

Şeyh Sıddık'la karşı karşıya kalan bir diğer kişi de Şemdinan Kazası'nın Mar Ishu Köyü'nde ikamet eden Nasturi Matranı'dır⁸⁰. Matran, Şeyh Sıddık tehlikesi nedeniyle 150 hane kadar Nasturi ahali ile İran'a taşınmak istemiştir⁸¹. Konsolos Elliot, Şeyh Sıddık'ın birkaç kez matranın canına kast ettiğini, Sıddık ve adamların da matranın evi ve kilisesine yakın yerde ikamet ettikleri için matranın Şemdinan'da yaşamaya cesaret edemediğini belirtmiştir⁸². Nasturi Matranının İran hududuna kadar sağ salim ulaştırılması için yardım edilmesi hususu önceden Van Vilayeti'ne bildirilmiştir. Ancak bu hususta mahalli hükümet tarafından bir tedbir alınmaması nedeniyle İngiltere Büyükelçiliği, bu konuyu tekrar gündeme getirmiştir. Nihayetinde gereken yardımın yapılması, matrana koruma sağlanması hususu mahalli hükümete bildirilmiştir⁸³. Ancak matranın cemaatiyle birlikte İran'a nakli, vilayet dâhilinde emniyet eksikliği olduğu izlenimi oluşturacağı ve bu durumda halk üzerinde kötü tesirleri görüleceğinden nakil uygun görülmemiştir. Homaro Nahiyesi'nde sakin Musa Bey, matranın İran'a geçmesine izin vermemiş ve nahiyede bu grubu alıkoymuştur⁸⁴. Matran, Şeyh Sıddık'ın Nasturilere yönelik yaptıkları tecavüzdü dolayı firar ederek Koçanis'e iltica etmiştir⁸⁵. Bu olayı İngiliz Konsolos Elliot ise Musa Bey'in matranın Şeyh Sıddık tehlikesiyle karşı karşıya kaldığını öğrenir öğrenmez 70 kişilik bir grup adamıyla matranın ikametgâhına gittiğini ve matrani alarak Koçanis'e güvenli bir şekilde götürdüğü şeklinde aktarmıştır. Ayrıca Konsolos Musa Bey'in, bölgedeki pek çok insanın hayatını kurtardığını belirtmiştir⁸⁶. Matran, Koçanis'te ikamet etmeye başlamış ve Osmanlı Devleti'nden İran Tergavar-Balulan'da yaşamakta olan ailesinin yanına gitmek için izin almış ancak Şeyh Sıddık'ın adamalarının onu öldürmek için gözlediklerini duyduğu için Koçanis'ten ayrılmaya cesaret edememiştir. Konsolos Elliot, Hakkâri gezisi sırasında matrana kendisiyle gelmesini teklif etmiş ve matran konsolosun teklifini kabul etmiş, birlikte hareket etmişlerdir. Konsolos, Dize'de kaymakamın sınır üzerinde matranın güvenliğini sağlayacağını temin etmesi üzerine matrani kaymakama emanet ederek bölgeden ayrılmış⁸⁷ ve matran, Tergavar'daki ailesinin yanına gitmiştir. Ardından Osmanlı Devleti, matranın piskoposluk bölgesi olan Şemdinan'a geri

⁸⁰ Nasturi yerleşim alanları ve aşiretlerinin ikametgâhını gösteren harita için bkz; Ek 1.

⁸¹ BOA., A.MKT.MHM., 669/1, 18 Ağustos 1312/30 Ağustos 1896.

⁸² TNA., F.O. 424/192, No. 31/1, Yüzbaşı Elliot'tan Sir P. Currie, 4 Temmuz 1897, s. 37-38.

⁸³ BOA., BEO., 914/8525, Lef 2, 17 Şubat 1312/ 1 Mart 1897.

⁸⁴ BOA., A.MKT.MHM., 669/1, 18 Ağustos 1312/30 Ağustos 1896.

⁸⁵ BOA., BEO., 914/8525, Lef 2, 17 Şubat 1312/ 1 Mart 1897.

⁸⁶ TNA., F.O. 195/1985, No. 34, Yüzbaşı Elliot'tan Sir P. Currie, 6 Temmuz 1897, s. 255-259;

TNA., F.O. 424/192, No. 39/1, Yüzbaşı Elliot'tan Sir P. Currie'ye, 6 Temmuz 1897, s. 62-63.

⁸⁷ TNA., F.O. 424/192, No. 31/1, Yüzbaşı Elliot'tan Sir P. Currie, 4 Temmuz 1897, s. 37-38.

dönmesini istemiştir. Nitekim Hakkâri'de ikamet eden Nasturiler de, matranın görevi başında bulunmamasını pekiyi karşılamamışlardır. Ancak Konsolos Elliot, Sıddık'ın bölgeden sürülmediği sürece matranın Hakkâri'ye geri dönmeyeceğini, matranın kendini güvende hissetmediğini belirtmiştir⁸⁸.

Konsolos Elliot, Büyükelçiliğe Şeyh Sıddık ile ilgili bilgi vermiş ve İstanbul'un bölgede büyük güç toplayan Şeyh Sıddık tehlikesi ile biran önce ilgilenmesini önermiştir⁸⁹. Elliot, Şeyh Sıddık'ın bölgeden sürgün edilmesinin gerekli olduğunu bu sürgünün bölgede düzeni sağlayacağını ve güven ortamını tesis edeceğini belirtmiştir. Elliot'a göre Şeyh Sıddık'ın bölgeden sürgünü sadece Hıristiyanları susturmakla kalmayacak aynı zamanda idaresi zor olan Kürtlere de devletin, bölgenin en güçlülerıyla bile uğraşmaktan çekinmediğini gösterecekti⁹⁰. Merkez, Mart 1897'de Şeyh Sıddık'ın İran topraklarına tecavüz etme gibi bir fikri ve herhangi bir niyeti olup olmadığına dair Van Vilayeti'nden bilgi istemiştir. Van Valisi Şemseddin Paşa, Sıddık'ın şimdiye kadar öyle bir teşebbüsü olmadığını belirterek şeyh hakkında bilgi vermiştir. Vali, şeyhin kudretinin, zenginliğinden kaynaklandığını, zenginliği nedeniyle hizmetçi adıyla birkaç yüz kadar silahlı adam topladığını, Şemdinan Kazası ahalisini her biri emrine infaza mecbur kılarak kazanın umumi ticaretini kendisine bağladığını ve mahalli memurlarında konumlarını güçlendirmek için kendisinin nüfuz ve müdahalesi altında kaldıklarını belirtmiştir. Hakkâri Mutasarrıflığı da Şemdinan Kazası'nda bulunan Nasturi Hıristiyanlarının, takdiyata maruz kaldıklarında bu durumu Sıddık'tan bilerek kendisi hakkında sürekli şikâyette bulduklarını ve bir hayli Nasturinin de İran cihetine hanelerine nakletmiş oldukları bildirmiştir⁹¹. Daha önce açılmış bir soruşturmaya binaen Şeyh Sıddık ile ilgili Gevar Kazası Mahkemesince takibat yapılmakta olduğu Hakkâri Mutasarrıflığı tarafından bildirilmiş, herhangi bir tesire uğramamak için olayın Van Mahkemesine nakledilmesi gerekliliği Van İstinaf Medd-i Umumiliğine bildirilmiştir. Van Valisi Şemseddin Paşa, Şeyh Sıddık'la ilgili şeyhin rahatsız bir adam olmakla beraber Şemdinan Kazası'nda ve hudut üzerinde hâkimiyet sahibi olduğu, bölgedeki Kürt Aşiretleri üzerinde önemli derecede nüfuza sahip olduğu ve kolaylıkla bölgeye tesir edebildiği için de şeyhin huduttan kaldırılmasının, sürgününün bazı problemlere sebebiyet vereceğinin muhtemel olduğunu merkeze bildirmiştir⁹². Şeyh Sıddık saldırılarına maruz kalan İran

⁸⁸ TNA., F.O. 195/1985, No. 34, Yüzbaşı Elliot'tan Sir P. Currie, 6 Temmuz 1897, s. 255-259; TNA., F.O. 424/192, No. 39/1, Yüzbaşı Elliot'tan Sir P. Currie'ye, 6 Temmuz 1897, s. 62-63.

⁸⁹ TNA., F.O. 195/1985, 31 Mayıs 1897, s. 204.

⁹⁰ TNA., F.O. 195/1985, No. 34, Yüzbaşı Elliot'tan Sir P. Currie, 6 Temmuz 1897, s. 255-259; TNA., F.O. 424/192, No. 39/1, Yüzbaşı Elliot'tan Sir P. Currie'ye, 6 Temmuz 1897, s. 62-63.

⁹¹ BOA., BEO., 934/70046, Lef 2, 31 Mart 1313/ 12 Nisan 1897.

⁹² BOA., BEO., 915/68598, 1 Mart 1313/13 Mart 1897.

Devleti, Şeyh Sıddık'tan defalarca şikâyetçi olmuştur. Bunun üzerine Dersaadet, Şeyh Sıddık'ın Nasturilere yönelik saldırılarına meydan verilmemesi ve şeyhe nasihatte bulunulması hususunu Van Vilayeti'ne bildirmiştir. İran Devleti Şeyh Sıddık ile ilgili sürekli şikâyetinde bulunduğu ve ayrıca Şeyh Sıddık'ın Nasturilere yönelik tecavüzüne fırsat verilmemesi amacıyla şeyhe nasihatte bulunulması hususu Van Vilayeti'ne bildirilmiştir⁹³.

İngiliz Büyükelçi Sir Philip Currie, Şeyh Sıddık meselesi ile ilgili sadrazam ile özel olarak görüşmüştür. Sadrazam ise Hakkâri bölgesinde bir problem olduğuna dair bir şey duymadığını, Van Vali Vekili Şemsi Paşa'nın Babiâli'den gelen bir soruşturmaya cevaben Şeyh Sıddık'ı geri çekme ihtimalinin olmadığını bildirdiğini konsolosa ifade etmiştir⁹⁴. Daha sonraki süreçte de Van Vali Vekili Şemsi Paşa, merkeze şeyhin bölgeden sürülmesinin gerekli olmadığını bildirmiştir⁹⁵. Konsolos Elliot, Şemsi Paşa⁹⁶ ile görüşmüş Şeyh Sıddık'ın sürgün edilmesi ve Mar Şemun'un desteklenmesinin önemini dile getirmiştir⁹⁷. Konsolos Elliot, kibar, adalet ve düzen için elinden geleni yapan biri olarak gördüğü Şemsi Paşa'nın şeyhin sürgün edilmesinin gerekli olmadığını söylemesini şaşkıncı bulmuştur. Bu durum üzerine çeşitli ihtimaller üretmiştir. Elliot, Şemsi Paşa'nın diğer devlet görevlileri gibi şeyhten rüşvet almış olabileceğini ya da kendisine yanlış bilgi verilmiş olabileceğini veyahut şeyhe karşı alınacak önlemlerde kendisinin sorumlu tutulabileceğinden sürgüne karşı çıkmış olabileceğini ileri sürmüştür. Ayrıca konsolos, valinin görev yükünün ne kadar ağır olduğunun bilincinde olduğunu validen daha güçlü bir adama karşı aktif tedbirler alma konusunda daha fazla ısrar etme girişiminin de faydasız alacağını büyükelçiliğe bildirmiştir. Konsolos, Sıddık'ın asıl gücünün zenginliğinden, Van ve İstanbul'daki resmi görevlilere rüşvet vermesinden kaynaklandığını ve bu olaylar mukabilinde şeyhin sessizliğe gömüldüğünü ve bunun nedeninin de İstanbul'daki ahabplarının çok fazla dikkatleri üzerine çekmemesi tavsiyelerinden kaynaklandığını ileri sürmüştür.

Konsolos Elliot, Hakkâri gezisi sırasında Homaro'da yaşayan Kürt lideri Musa Bey'i de ziyaret etmiştir. Elliot, Musa Bey'in şeyhin kendisine karşı

⁹³ BOA., BEO., 934/70046, Lef 1, 3 Nisan 1313/ 15 Nisan 1897.

⁹⁴ TNA., F.O. 424/191, No. 389, Sir. P. Currie'den Salisbury Markisi'ne, 18 Haziran 1897, s. 321-322.

⁹⁵ TNA., F.O. 195/1985, No. 34, Yüzbaşı Elliot'tan Sir P. Currie, 6 Temmuz 1897, s. 255.

⁹⁶ Konsolos Elliot, bulduğu her fırsatta Şemsi Paşa'nın enerjisi ve bölgedeki olumlu etkisinden bahsetmiş, bölgede yaptığı iyi işlerden dolayı düşmanların oluştuğunu, Bab-ı Âli'ye karşı Şemsi Paşa'nın desteklenmesini Büyükelçilikten istemiştir. Şemsi Paşa, yetkisi dâhilindeki işlere ve alacağı önlemlere kimseyi karıştırmayacağını, işine karıştırlarsa ise istifa edeceğini Konsolos Elliot'a bizzat söylemiştir. Bkz; TNA., F.O. 195/1985, No. 28, Yüzbaşı Elliot'tan Sir P. Currie'ye, 8 Haziran 1897, s. 221-222.

⁹⁷ TNA., F.O. 424/192, No. 32/1, Yüzbaşı Elliot'tan Sir. P. Currie'ye, 6 Temmuz 1897, s. 38-39.

düşmanlığından dolayı bazı tehlikeler atlattığını, şeyhin Mayıs ayında Musa Bey'e karşı saldırı planlamasına karşın İstanbul'dan gelen muhtemel uyarılar üzerine bu duruma kalkışmamıştır. Elliot, Musa Bey'in bölgede Şeyh Sıddık ve diğer yağmacılara karşı koruma sağladığını, hatta Musa Bey ile görüşmeleri sırasında Musa Bey'in adamlarının Herki Kürtlerinin Hıristiyan köyünden yağma ettikleri koyunların bir kısmını kurtardıklarını ifade etmiştir. Konsolos, bölgede 2 senedir yaşayan Musa Bey'in bölgeye gelmesinden önce bölgedeki halkın göç ettiğini ve toprakların ıssızlaştığını, Musa Bey'in bölgeye yerleşmesinden sonra ise topraklarda ekim yapıldığını bölgenin müreffeh bir noktaya geldiğini belirtmiştir. Musa Bey de toprağın verimli suyun bol olduğu bu topraklara insanların gelmesini ve kendi koruması altında yaşamasını istemiştir. Musa Bey, hükümet tarafından bölgeye müdür olarak atanması kararlaştırılmış ancak yaptığı göreve karşılık hiç para almayacağı kendisine söylenmesi üzerine görevi kabul etmemiş, atanması onaylanmamıştır. Elliot, bölgede düzenin sağlanması ve refah seviyesinin artırılması için Musa Bey'in yönetici olması gerektiğini ve büyükelçiliğin Musa Bey'i desteklemesini ve ona hizmet etmesi için şans verilmesini istemiştir⁹⁸.

İngiltere Büyükelçiliği, Şeyh Sıddık tehlikesi nedeniyle memleketine geri dönmeyerek İran'da kalan matranın, İran'da kalmasının Nasturilerin Ortodoks mezhebine girmelerine sebebiyet verebileceğinden bu kişinin İran'dan Osmanlı topraklarına çağırılmasının daha uygun olacağını belirtmiştir⁹⁹. Zira matranın, İran'da ikamet etmesi dini, siyasi, güvenlik açısından çeşitli sorunlara sebebiyet vereceğinden matranın asıl ikametgâhı olan Şemdinan'a dönmesi için gerekenin yapılması hususu Dersaadet'ten Van Vilayeti'ne bildirilmiştir. Matrana verilen teminat ve gösterilen kolaylıklar neticesinde matran, akrabaları ve kendisiyle birlikte giden Nasturiler, ile birlikte Osmanlı topraklarına geri dönmüş ve Şemdinan'daki eski yerlerinde ikamet etmeye başlamışlardır. Matranın geri dönmesiyle birlikte matranın, Şeyh Sıddık'a dair şikâyetinin de sona ermiş olduğu İngiliz Büyükelçiliğine bildirilmiştir. Matran, İran'a hanesini nakletmesinden dolayı pişmanlık duyduğunu, eski ikametgâhına döndüğünü ve geri dönüş esnasında Şeyh Sıddık'tan gördüğü yardımdan dolayı teşekkürlerini beyan etmiştir¹⁰⁰.

Hakkâri'de ikamet eden Mar Şemun'dan sonra Nasturilerin ikinci büyük lideri Urmiyeli Papaz Markil Mar Şemun, matran ile görüşmek üzere 13 kadar rüfekasıyla 1896 yılının yazında Osmanlı topraklarına geçmiştir. Papaz ve

⁹⁸ TNA., F.O. 195/1985, No. 34, Yüzbaşı Elliot'tan Sir P. Currie, 6 Temmuz 1897, s. 255-259; TNA., F.O. 424/192, No. 39/1, Yüzbaşı Elliot'tan Sir P. Currie'ye, 6 Temmuz 1897, s. 62-63.

⁹⁹ BOA., A.MKT.MHM., 672/19, 17 Nisan 1314/ 29 Nisan 1898.

¹⁰⁰ BOA., A.MKT.MHM., 672/19, 3 Eylül 1314/ 15 Eylül 1898.

adamları Sıddık Efendi'nin hanesine uğramış ve Sıddık Efendi'nin görevlendirdiği adamlar papaz ve rüfekasını İran hududuna kadar geçirmişlerdir. Papaz ve rüfekasından 11 kişi İran tarafında katledilmişlerdir. Bu olay haber alınır alınmaz tahkikat için bölgeye hemen memurlar gönderilmiştir. Bu olay üzerine Mar Şemun Efendi'nin yakınları olan 200 kadar silahlı adam, İngiliz Misyonerlerinin merkezi olan Urmiye'ye hanelerini taşımak için hazırlığa başlamışlardır¹⁰¹. Yaşanan olay sonrasında papaz ve rüfekasının Şeyh Sadık tarafından öldürtüldüğü düşünülmüştür¹⁰². Yetkililer, Beytüşşebab Kaymakam Vekili Mustafa ve Mar Şemun Efendi'nin biraderi Mahkeme Azası olan Nemrut Efendiyi katillerin her nerede ise derdest ettirileceğinin uygun bir lisanla Nasturilere anlatmaları için görevlendirilmişlerdir. Nihayetinde Nasturilerin, hanelerini nakletme fikrinden feragat etmişlerdir¹⁰³. Yapılan tahkikat neticesinde papaz ve rüfekasının İran hududundan 5 saat mesafe içeride İran'ın bir nahiyesinde katledilmiş oldukları ortaya çıkmıştır. Hamdi Efendi başkanlığında teşkil edilen komisyon bu olayı tekrar tahkik etmek üzere Şemdinan'a gönderilmiştir¹⁰⁴. Sancakta Nasturiler ve Müslümanlar arasında vuku bulan husumetin sona erdirilmesi için konu Dâhiliye Nezareti bünyesinde teşkili kararlaştırılan İstirdat-ı Mağsubat Komisyonu başkanlığına tayin edilmiştir¹⁰⁵.

5. İngiltere, Rusya ve Amerika'nın Nasturiler Üzerindeki Nüfuz Mücadelesi

Hakkâri etnik, dini, sosyal yapısı itibariyle Batılı devletlerin tahrik ve suiistimallerine müsait bir durum arz etmiştir. Müslüman-gayrimüslim, Ermeni, Süryani, Keldani, Türk, Nasturi, aşiretler arasında mevcut olan dini, içtimai ve iktisadi çelişkiler ve ayrıca bölgede merkezi otoritenin eksikliği Asya ve Orta Doğu'da menfaatleri çatışan emperyalist devletlerin nüfuzunu kolaylaştırmıştır¹⁰⁶. 19. yüzyılın başlarından itibaren Avrupalı misyonerler ve siyasetçiler, yayıldıkları yerlerde ilgilendikleri etnik ve dini azınlıklarda olduğu gibi Nasturilerle de ilgilenmeye başlamışlardır. Hakkâri Nasturilerine yönelik ilk olarak Urmiye'deki Amerikan misyonerlerinin başlattığı misyonerlik faaliyetleri¹⁰⁷, Bedirhan Bey'in 1843-1846 yıllarında Nasturiler üzerine yaptığı

¹⁰¹ BOA., Y.PRK.UM., 35/17, 25 Haziran 1312/ 7 Temmuz 1896.

¹⁰² BOA., Y.PRK.ASK., 115/93, 28 Eylül 1312/10 Ekim 1896.

¹⁰³ BOA., Y.PRK.UM., 35/17, 25 Haziran 1312/ 7 Temmuz 1896.

¹⁰⁴ BOA., Y.PRK.ASK., 115/93, 28 Eylül 1312/10 Ekim 1896.

¹⁰⁵ BOA., Y.PRK.UM., 35/17, 25 Haziran 1312/ 7 Temmuz 1896.

¹⁰⁶ Kodaman 1987, s. 98.

¹⁰⁷ 18. yüzyılın ilk yarısında Amerikan misyoneri olarak görev yapan Asahel Grant'ın Nasturilere dair kaleme aldığı ve ayrıntılı bilgiler verdiği kitabı için bkz; Asahel Grant 1841a; Grant, 2015b.

saldırılarından sonra İngilizlerin¹⁰⁸ kontrolüne geçmiştir. Daha çok politik amaçlı olan İngiliz misyonerliği, Ermeniler için düşündükleri rolü yani Rus yayılmacılığına karşı bir set oluşturma görevini Nasturiler için de düşünmüşlerdir. Nasturiler İngilizlerle münasebetlerini sürdürürken Ruslarla da temas halinde olmuşlardır¹⁰⁹. 19. yüzyılın son çeyreğinde bölgede çıkarları çatışan iki büyük güç, Nasturileri himaye altına alma yolunda büyük bir yarışa girişmişlerdir¹¹⁰. İngiltere, kontrolü altındaki Hindistan'da birçok Nasturinin yaşaması nedeniyle Hakkâri bölgesindeki Nasturilerin kendi nüfuzu altında olmasını Rusya ise bu bölgeyi İngiltere'ye bırakmamak için Nasturiler arasındaki farklı düşüncelerden hareket ederek onların bir kısmını kendi tarafına çekmek istemiştir. Bölgede merkezi otoritenin zayıflığı da yayılmacı devletlerin nüfuzunu kolaylaştırmıştır¹¹¹. Ayrıca bölgede Amerikan misyonerlerinin çalışmalarını yeterli bulmayan İngiltere, Mar Şemun'un Amerikalı misyonerlere karşı büyük bir düşmanlık beslediğini iddia etmiştir. Bu hususta konsoloslar vasıtasıyla merkeze düzenli bilgi aktarımı yapılmıştır¹¹².

Nasturiler üzerinde özellikle de Urmiye'deki Nasturiler üzerinde Rus Misyonerlik faaliyetlerinin başlama tarihi 1897 yılı olmakla birlikte Nasturiler ile Rusların temaslarının başlangıç tarihi çok daha öncelere dayanmaktadır¹¹³. Zira 1835 yılında 35.000 kişilik bir grup Nasturi, Osmanlı topraklarını terk ederek Rus topraklarına göç etmiştir. Bu göçü diğer göçler takip etmiştir¹¹⁴. Ruslar, Hakkâri Nasturilerine yönelik faaliyetleri, Doğu Anadolu'daki Ermeni ve İran'ın Osmanlı topraklarına sınır olan bölgesinde yaşayan Nasturi ve yine

¹⁰⁸ İngilizlerle Doğu Hıristiyanlarının ilişkisi 1823-25 yılları arasında "İngiliz İncil Cemiyeti", adına bir misyonerin, Mezopotamya ve İran'daki Keldani köylerini gezerek, buradaki insanlara İncil'in tercümesini getirmesiyle kısmen başlamıştır. Ancak İngiliz Anglikan Kilisesinin bu bölgede tam anlamıyla faaliyete başlaması, 1838'de Ainsworth ve Musul Vilayeti Yardımcı Konsolosu Rassam'ın "Christian Knowledge Society" tarafından bölgedeki Hıristiyanlarla ilgili araştırma yapmak için görevlendirilmeleriyle başlamıştır. Doğu Hıristiyanları 1838 yılında İngiliz Hükümeti tarafından görevlendirilen, "Fırat Keşif Seferi" olarak adlandırılan bir girişimle biraz daha fazla ilgi odağı olmuşlardır. İngiltere ve Nasturiler arasındaki temaslar yavaş yavaş şekillenmeye başlamıştır. 1842 yılında Nasturi Patriği Mar Şemun, Musul'daki İngiliz Konsolosluğu aracılığıyla Canterbury Başpiskoposluğundan kendilerine eğitim konusunda yardımcı olunmasını istemiştir. Bunun üzerine İngiliz müsteşrik, misyoner George Percy Badger görevlendirilmiştir. Görev başarısızlıkla sonuçlanmış ve misyon geri çekilmiştir. Anzerlioğlu 2000b, s. 53. Badger'in misyonerlik faaliyetleri ve Mezopotamya'da yaptığı geziyi yansıtan kitabı için bkz; Badger 1852, I-II.

¹⁰⁹ Arvas 2010, s. 2.

¹¹⁰ Anzerlioğlu 1996a, s. 108.

¹¹¹ Arvas 2010, s. 94.

¹¹² TNA. F.O. 424/106, No. 5, Sir. A. H. Layard'dan Salisbury Markisi'ne, 18 Aralık 1897, s. 16; TNA. F.O. 424/106, No. 5/1, Yüzbaşı Clayton'dan Binbaşı Trotter'a, 14 Aralık 1879, s. 17.

¹¹³ Anzerlioğlu 1996a, s. 70

¹¹⁴ Çetin1988, s. 38.

buradaki Ermeniler arasında yürüttükleri çalışmalarla beraber ve bağlantılı olarak yürütmüşlerdir¹¹⁵. 1898'de İran'da oturan birçok Nasturi lideri Ortodoks mezhebini kabul etmiş, San Petersburg Gazetesi'nde çıkan habere göre de yaklaşık 10.000 kadar Nasturi Ortodoks mezhebini kabul etmiştir¹¹⁶. Rus etkisinin Nasturiler arasında tekrar artmasından dolayı telaşa kapılan İngilizler, daha önce İran'ın Urmiye şehrine göç etmiş olan matran¹¹⁷ ve Nasturilerin Rus etkisine girmesini engellemek için onların Osmanlı topraklarına göç etmelerine yardımcı olarak onlar üzerinde nüfuzlarını arttırmayı amaçlamışlardır¹¹⁸. Yine bu nedenle ağırlıklarını Hakkâri dağlarında bulunan Nasturiler üzerinde yoğunlaştırmayı kararlaştırmışlardır. Çünkü bu Rus dalgasının, Mar Şemun ve ailesini de etkileyip Nasturileri kendi nüfuzlarından Rus nüfuzuna kaydıracağı korkusuna kapılmışlardır. Bu tedirginlikleri sırasında Mar Şemun ile oldukça iyi ilişkiler içinde bulunan Browne, Mar Şemun'un bu güçlü dalgaya rağmen İngilizlere sadık kalacağını belirtmiştir. Bu politikaları ışında İngiltere, 19. yüzyılın son günlerinde Rusya'nın Mezopotamya'daki faaliyetlerini yakından takip etmiş, Rusya'nın hareketine göre İran'ın güneyindeki ve Mezopotamya'daki kuvvetlerine takviyede bulunmuş, bölgede yaşayan Nasturileri de Rus nüfuzuna bırakmamak için büyük bir gayret göstermiştir. Bunun için Mar Şemun'un ikametgâhında daima bir İngiliz misyoneri bulundurup ona destek sunmuşlardır. İngilizler, Nasturiler üzerinde etkili bir izlenim bırakmak için oldukça yoğun bir şekilde çalışmışlardır. Bunun için de misyonerlik faaliyetleri vasıtasıyla yıllık 3.000 sterlin para harcamışlardır. 1897 yılından itibaren İngilizler Nasturi Patriği'ne maaş bağlayarak onu finanse etmişlerdir¹¹⁹.

İngiltere'nin Van Vilayeti Yardımcı Konsolosu Elliot, 1897 yılında bir Rus Rahibin Koçanis'e geleceği haberini almış, bu durumun Osmanlı Devleti tarafından Koçanis'te bulunan Nasturi dini lideri Mar Şemun'un bölgedeki otoritesini sarsmak amacıyla bilerek yapıldığını ileri sürmüştür. Aslında Elliot, Nasturilerin Rus Rahibinden etkileneceğinden ve Nasturilerin, Ortodoks Kilisesine dâhil olması ihtimalinden endişe duymaktaydı. Nitekim Elliot, aldığı haber üzerine Browne ile görüşmüş, Mar Şemun ve matranın kiliselerinden vazgeçmeyeceklerine, Ortodoks olma niyet ve arzularının olmadığına dair Browne'a oldukça güçlü teminat verdiklerini öğrenmiş ve bu durumu da

¹¹⁵ Arvas 2010, s. 114.

¹¹⁶ BOA., HR. SYS., 1368/18, 9 Nisan 1314/ 21 Nisan 1898; BOA., HR. SYS., 1368/24, 11 Haziran 1314/ 23 Haziran 1898.

¹¹⁷ TNA., F.O. 195/1985, No. 34, Yüzbaşı Elliot'tan Sir P. Currie, 6 Temmuz 1897, s. 255-259; TNA., F.O. 424/192, No. 39/1, Yüzbaşı Elliot'tan Sir P. Currie'ye, 6 Temmuz 1897, s. 62-63.

¹¹⁸ BOA., A.MKT.MHM. 672/19, 3 Eylül 1314/ 15 Eylül 1898.

¹¹⁹ Dalyan 2009, s. 135, 137.

büyükelçiliğe bildirmiştir. Konsolos ayrıca yaptığı gezi sırasında Rusya'ya tabi olmuş Ortodoks Kilisesine bağlı bir papazdan bahsetmiş, bu kişi hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir. Papaz, Elliot'a Koçanis'teki akrabalarını ziyaret edeceğini söylemesine rağmen Van'daki Rus Konsolosluğu'na gitmiştir. Konsolos Elliot, papazın yaklaşık bir hafta Van'da kaldığını ve Credit Lyonnais'den 150 lira almak için Van'da beklediğini belirtmiştir¹²⁰. İngiliz Konsolosluğu, Rusya'nın faaliyetlerini çok yakından takip etmiş, konsolos başka bir gönderisinde papazla ilgili bilgi vermeye devam etmiş, bölgedeki Rus rahiplerin oldukça aktif olduklarını ve Ortodoks kilisesine katılan herkese koruma sözü verdiklerini iddia etmiştir¹²¹. Konsolos, Nasturilerin durumlarının çok kötü olduğunu, Nasturilerin dinlerini hatta bölgelerini terk edeceğinden endişe duyduğunu ve birçok Nasturinin de müreffeh köylerini terk ettiklerini belirtmiştir. Ayrıca Elliot, Nasturilerin umutlarını korumalarının nedeninin İngiltere'nin kendi adlarına çaba göstermelerinden kaynaklandığını ve bu duruma ise çok mutlu olduğunu ifade etmiştir¹²². 1897 yılında İngiliz, Rus ve Amerikan Misyonerlerinin Nasturiler üzerindeki etkilerinin artması üzerine Dâhiliye Nazırlığınca, İngiliz, Rus, Amerikan Misyonerlerinin İran Urmiye'deki Nasturileri kendi yanlarına çekmek için uğraştıkları ve Osmanlı topraklarında da aynı maksatla hareket ettikleri Van, Erzurum, Bitlis ve Musul Vilayetlerine bildirilmiş, bu duruma meydan verilmemesi istenmiştir¹²³.

1899 yılında Van Valisi Tahir Paşa'nın merkeze gönderdiği şifreli telgraf, bölgedeki Nasturiler ve de Ermeniler üzerinde devletlerin çıkar çatışmalarını ve yaşadıkları çekişmeleri ortaya koyması açısından önemlidir. Telgraf şöyledir;

"Misyonerlerden Katolik Papazlardan başka Rusya Papazlarının da Van Vilayeti Nasturileri ve Ermenileri üzerlerinde amaçları vardır. Ancak şimdiye kadar gerek Nasturilerden gerek Ermenilerden Protestan veya Ortodoks olan yoktur. Şimdiki halde gerek Nasturilerden gerek Ermenilerden Katoliklik için hakikaten bir meyil vardır. Vekayi-i İhtilaliyeye iştirak etmeyen Katolik Ermeniler haklarında Hükümet-i Seniyye'nin emniyyet-i baki olduğu itikadında bulunmaları bu meyile sebep olmaktadır. Bu hal ise Protestan misyonerleriyle murahhas hanenin ve İngiltere ve Rusya Konsoloslarının bu meylin izalesi için çalışmaktadırlar. Nasturilerin ekseriyetle Katolik olmaya başladıkları haberi üzerine Rusya Konsolosu derhal Nasturiler içine gitmiş fakat bir şeye muvaffak olamayarak döndüğü ve yanında bulundurulmuş hafiyenin ifadesinden anlaşılmıştır. Benden önceki zamanında cereyan eden bir muhabereden

¹²⁰ TNA., F.O. 195/ 1985, No. 33, Yüzbaşı Elliot'tan Sir. P. Currie'ye, 6 Temmuz 1897, s. 239-243.

TNA., F.O. 424/192, No. 32/1, Yüzbaşı Elliot'tan Sir. P. Currie'ye, 6 Temmuz 1897, s. 38-39.

¹²¹ TNA., F.O. 424/192, No. 71/1, Yüzbaşı Elliot'tan Sir. P. Currie'ye, 20 Temmuz 1897, s. 85.

¹²² TNA., F.O. 424/192, No. 32/1, Yüzbaşı Elliot'tan Sir. P. Currie'ye, 6 Temmuz 1897, s. 38-39.

¹²³ BOA., DH.MKT., 2087/7, 19 Teşrin-i Sani 1313/1 Aralık 1897.

anladığım kadarıyla geçen sene Rusya papazları Rusya Kazaklarının muhafazası altında hududu tecavüzle Nasturiler içine gitmek istemişlerdi. Rusya'nın bu babdaki mesai-i cümlesinden olmak üzere İran'ın Rusya cihetindeki Nasturilerin Ortodoks mezhebine girmeye başladıkları işitilmektedir. İngiltere Devleti de Urmiye'de misyonerler bulundurduğu gibi Çölemerik de Mar Şemun'un yanında 12 seneden beri misyoner bulundurmaktadır. Bu gibi teşebbüsata dair ecnebiyeye karşı vilayetçe tutulması gereken mesleğe dair herhangi bir talimat bulamadığımdan Bab-ı Âli'den istizana (izin isteme) mecbur olmuştum. Şemdinan'da sakin olduğu ve Nasturilerce Mar Şemun'dan sonra en büyük ruhani memur tutulmakta bulunduğu halde Şeyh Sıddık Efendi ile araları iyi olmadığı için üç sene evvel Urmiye cihetine kaçmış ve orada kaldıkça Rusya Papazlarının daimi telkinlerine maruz kalmış olan matran Ortodoks olursa vilayet dâhilindeki Nasturilerde Ortodoksluğa meyil ederek bu vilayette Karadağ gibi ıslav politikasına hadım silahşör bir heyet-i asiyanıye teşkil edebileceği mülahazası geçenlerde bil vasıta Şeyh Sıddık'a isal etmiş idim. Yukarıdaki meseleyi emniyet layıkasıyla bi-t-takrir teshilat lazime iraesıyla matranın celbi emrinde İran'a hüsn-ü hizmet etmiş ve merkumun firarı İngiltere Sefareti'nin bazı ikazatına zemin teşkil ettiği için avdetini müteakip yazdığı teşekkürname cevaben Bab-ı Âli'ye takdim kılınmış idi. Hafif Süvari Alaylarının teşkili aşiret ve başkanlarının günden güne hükümete yakınlaştırdığı görülmektedir. Kürtlerden ümidi kesmiş olan Rusya şu sırada, vilayet Ermenileri özellikle Nasturiler üzerindeki maksatlarını takip etmektedirler Bu vilayet için en büyük tehlike fikrimce Rusya'dan zuhur edebilecektir¹²⁴.”

6. Nasturilere Dair Bazı Dini ve Seküler Notlar

20 yıl Nasturilerin arasında yaşamış Canterbury Başpiskoposluğu tarafından görevlendirilen, Browne, Nasturilerin dini ve seküler yapısına dair bazı bilgiler hazırlayarak, Van Vilayeti Yardımcı Konsolosu Elliot'a sunmuştur. Bu bilgiler ışığında Nasturilerin dini hiyerarşisi şöyledir;

1. Patrik (Doğu Kilisesi Patriği): Patriğin çok eski tarihte kullanılan adı “Catholica”dır, kullanılan Mar Şemun adı ise hanedan adıdır. Her piskopos ismini kendi Hıristiyan adı ile imzalamış, ardından hanedan ismini yazmıştır.

2. Matran ya da Metropolit (Başpiskopos): O dönem itibarıyla Mar Khanishu hanedan adı ile Şemdinan'da ikamet eden bir metropolit vardır.

3. Episcopa Piskopos: Genellikle Türkiye'de Abuna (baba) ve İran'da Mamu (amca) olarak ifade edilmiştir. Bu 3. rütbe, “Mar” olarak söylenmekte ve

¹²⁴ BOA., Y.PRK.UM., 45/2, 5 Şubat 1314/ 17 Şubat 1899.

yazılmaktadır. “Mar” kelimesi, azizin isminin önünde bununla bağlantılı olarak kiliselerde de sıklıkla kullanılmıştır.

4. Corepiscopa, Corepiscop: İngiliz Archedeacon’u olarak, Piskopos’un altında görev yapar, başrahip-başdiyakon-başdiyakozdur.

5. Arkhidiacon: Yaklaşık Dean’e tekabül etmektedir. Hıristiyan ismi ile birlikte bu kişiye Casha olarak hitap edilir.

6. Casha ya da Cahisha: Bir papaz, bir rahiptir.

7. Shamasha: Diyakoz-Yardımcı Papazdır, kilise veya cemaat işlerinde gönüllü olarak papaza yardım eden kimsedir.

8. Hupodiacon: Diyakoz yardımcısıdır.

9. Caruya: Okuyucudur.

Corepiscop, Hupodiacon ve Caruya adlı din görevlileri o dönem itibariyle hemen hemen ortadan kalkmış, en düşük dini görevli olarak Shamasha-diyakoz kalmıştır.

Browne seküler notlar dâhilinde sancaktaki aşiretler hakkında da bilgi vermiştir. Bu bilgiler ışığında, sancakta Baz, Cilo (Jelu), Diz (Dêz), Tiyari, Tuhup adlarında beş Hıristiyan aşiret bulunduğu anlaşılmaktadır. Browne bu Nasturi Aşiretlerinin vergi ödemediğini, merkez hükümet tarafından belirlenen bir miktar haraç ödediklerini belirtmiştir¹²⁵.

Hakkâri’de yaşayan Nasturilerin sosyal hayatlarına bakıldığında iki tür yaşam şeklinin olduğu görülmektedir. Bunlardan birisi aşiret yaşantısı, diğeri ise reaya yaşantısıdır. Aşiret toplulukları dağlarda hayvancılıkla geçinirken ovalardaki reaya Nasturiler tarımla geçimlerini sağlamaktaydılar¹²⁶. Aşiretlerin dışındaki reaya Nasturileri devlete vergi ödemişlerdir. Reyalardan melik olan ve silahları olanlarda vardır. Reaya Nasturileri, Lyal ve Mar Bhishu (Ishu) gibi Gevar’ın doğusunda İran sınırında yaşamlarını sürdürmüşlerdir¹²⁷.

Aşiret melikleri, Mar Şemun tarafından atanmıştır. Köy reisleri, Mar Şemun ve bazen de melikler tarafından atanmışlardır. Silahlı olan aşiretlerin kullandıkları silah genellikle filintadır. Browne, reislerin iyi üne sahip mert kişilerden seçtiklerini, az sayıda kişi ve silahlara rağmen Kürtlere karşı cesaret noktasında iyi üne sahip olduklarını belirtmiştir¹²⁸.

¹²⁵ TNA., F.O. 424/192, No. 32/2, Notes on Nestorian Titles, supplied Rev. W. H. Browne, s. 39-40. Saadettin Paşa anılarında Nasturilerin ruhani rütbelerini Merişhun, Matran, Abone, Erken, Şemaşe, Kaşe şeklinde sıralamıştır. Bkz; Önal 2004, s. 131.

¹²⁶ Anzerlioğlu 1996a, s. 51, 53-54.

¹²⁷ TNA., F.O. 424/192, No. 32/2, Notes on Nestorian Titles, supplied Rev. W. H. Browne, s. 39-40.

¹²⁸ TNA., F.O. 424/192, No. 32/2, Notes on Nestorian Titles, supplied Rev. W. H. Browne, s. 39-40. Van Vilayeti dâhilindeki Nasturilerin inançları, ruhani liderleri, yaşadıkları yerler, Nasturi aşiretleri ve sınır buldukları Müslüman aşiretler, kaideleri, siyasi ehemmiyetleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz; BOA., Y.PRK.DH., 9/26. 1313/1897-1898.

Sonuç

19. yüzyılın başından itibaren İngiltere, Rusya ve Amerika gibi devletler, misyonerlik faaliyetleri adı altında Nasturilerle sürekli temas halinde olmuşlardır. Hakkâri Çölemerik Kazası'nda ikamet eden Nasturiler, İngiltere'nin; İran Urmiye'de ikamet eden Nasturiler Rusya'nın etkisi altına girmişlerdir. İlgili devletlerin temaslarından önce Osmanlı Devleti ile herhangi büyük bir problem yaşamayan Nasturiler, misyonerlerin kendileriyle irtibat kurmasından kısa süre sonra problem yumağına dönüşmüşlerdir. Hatta İngiltere, 1897 yılından itibaren Nasturi Patriği Mar Şemun'a maaş bağlayarak onu finanse etmiştir.

Çalışmamız da özellikle 1896-1897 yıllarında Nasturiler ve bölgedeki Kürt Aşiretler arasında vuku bulan hırsızlık, yağma, saldırı olayları bu olaylara karşı alınan önlemler, yaşanan vergi problemleri ve bölgedeki güç dengeleri ele alınmıştır. Konumuz hem Osmanlı Arşivi hem de İngiliz Arşivi'nden tespit edilen dokümanlarla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışma kapsamında özellikle İngiliz Milli Arşivi'nden elde edilen Mr. Browne ve Van Vilayeti Yardımcı Konsolosu Elliot'un raporları, olayların seyrini başka bir ülkenin kaynaklarından ve bizzat bölgede bulunan kişilerin verilerinden takip edilmesine ve olayların karşılaştırılarak yazılmasına fırsat sağlaması açısından önem arz etmektedir. Zira Nasturilerin dâhili yapısı ile ilgili bilgi aldığımız misyoner Mr. Browne, Koçanis'te Nasturilerin en üst düzey dini lideri olan Mar Şemun'un yanında yaklaşık 20 yıl ikamet etmiştir. Browne'nun hayatı, misyonerlerin dine hizmet etmelerinin dışında bağlı oldukları devletin siyasi temsilcisi, ajanı gibi hareket ettiklerine güzel bir örnek teşkil etmiştir. Nitekim Browne, uzun yıllar Hakkâri'de kalmış bu topraklarda yaşayıp-ölmüş tamamen İngiliz siyasetine hizmet etmiştir. Browne'nun yetiştirdiği Şemun'un yeğenleri Surma Hanım ve daha sonra patrik olan Benyamin, 1924'de Nasturi isyanının baş aktörü olmuşlardır. Zira 1924 Nasturi ayaklanması ve Musul'un kaybedilmesinin kökleri Browne dönemde atılmış, İngiltere, ektiği tohumların meyvesini 1926 yılında imzalanan Ankara Antlaşması ile almıştır.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO.), 914/8525, Lef 2; 915/68598; 934/70046, Lef 1/2.

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî (DH.MKT.), 2087/7.

Dahiliye Nezareti Şifre Kalemî (DH.ŞFR.), 192/72.

Dâhiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Müteferrik (DH.TMIK.M.), 6/26; 37/25; 43/30, Lef 1/2.

Hariciye Nezareti Siyasi (HR. SYS.) 1368/18; 1368/24.

Sadaret Mektubi Mühimme Kalemî Evrakı (A.MKT.MHM.), 68/14; 670/13, Lef 2/4; 671/4, Lef 2/29; 671/7; 672/19; 669/1; 672/19.

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.), 132/13; 132/26.

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV), 146/75.

Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y.PRK. ASK.), 115/83; 115/93

Yıldız Perakende Evrakı Dâhiliye Nezareti Maruzatı (Y. PRK. DH), 9/26; 9/36.

Yıldız Perakende Evrakı Umumi (Y.PRK.UM.), 35/17; 45/2.

Yıldız Sadaret Hususi Maruzât (Y.A.HUS.), 348/133.

The National Archives/ İngiliz Milli Arşivi (TNA)

Foreign Office (F.O)

78/3286, No. 3, Binbaşı Trotter'dan Earl of Dufferin'e, 29 Eylül 1881.

195/ 1985, No. 15; No. 33; No. 33/1; No. 33/3; No. 22; No. 23; No. 28; No. 34; 18 Nisan 1897; 11 Mayıs 1897; 31 Mayıs 1897; 13 Haziran 1897.

424/106, No. 5, No. 5/1.

424/107, No.104/2.

424/123, No.27/3.

424/191, No. 364; No. 364/1; No. 389; No. 391; No. 395.

424/192, No. 29/1; No. 32/1; 32/2; No. 32/3; No. 39/1; No. 71/1.

Araştırma Eserleri

Albayrak 2012 Kadir Albayrak, "Nestûrilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 2012, XXXIII, s. 15-17.

Anzerlioğlu 1996 Yonca Anzerlioğlu, "Nasturiler ve 1924 Ayaklanması" (yüksek lisans tezi), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara.

Anzerlioğlu 2000 Yonca Anzerlioğlu, *Nasturiler*, Tamga Yayınları Ankara 2000.
Arvas 2010 Tarık Ziya Arvas, "Hakkâri Nasturileri (1836-1936)" (yüksek lisans tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

Hakkâri Sancağı'nda Nasturi Olayları (1896-1897)

- Cuinet 1891 Vital Cuinet, *La Turquie D'asie, Géographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnée de Chaque Province de L'asie-Mineure*, II, Ernest Leroux Éditeur, Paris.
- Çetin 1888 Süleyman Hayrullah Çetin, "Türkiye'de Nasturi Hareketleri (1830-1926)" (yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Dalyan 2009 Murat Gökhan Dalyan, "19. Yüzyıl'da Nasturiler (İdari, Siyasi Yapı ve Siyasi İlişkiler)" (doktora tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Demir-Görür 2018 Emel Demir-Görür, *Vilâyât-ı Sitte Islahatı (1878-1899)* (doktora tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Grant 1841 Asahel Grant, *Nestorians or The Lost Tribes*, Printed by William Clowers and Sons, Newyork.
- Grant 2015 Asahel Grant, *Nasturiler ya da Kayıp Kabileler*; Ed: Abdullah Keskin, Avesta Yayınları, İstanbul.
- Kodaman 1987 Bayram Kodaman, *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- McCarthy 1998 Justin McCarthy, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, İnkılâp Yayınları, İstanbul.
- Önal 2004 Sami Önal, *Saadettin Paşa'nın Anıları Ermeni Kürt Olayları (Van, 1896)*, 2. bs, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Badger 1852 George Percy Badger, *The Nestorians and Their Rituals*, Vol I-II, Joseph Masters and Co. Printers, London.
- Salnâme-i Vilâyet-i Van* *Salnâme-i Vilâyet-i Van*, H. 1315 (M. 1897), Def'a 1, Van Vilâyet Matbaası, 1315, s. 204.
- Tejiriain ve Simon 2012 Eleanor H. Tejiriain and Reeva Spector Simon, *Conflict, Conquest and Conversion Two Thousand Years of Christian Missions in the Middle East*, Columbia University Press Newyork.
- The Foreign Office List 1897*
The Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook for 1897, Edited by Edward Hertslet, K.C.B. and Edward Cecil Hertslet ESQ., Seventieth Publication, London.
- The Foreign Office List 1898*
The Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook for 1898: The Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook for 1898, Compiled by Edward Hertslet, K.C.B., Seventy-first Publication, London,

The Foreign Office List 1900

The Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook for 1900, Compiled by Edward Hertslet, K.C.B., Seventy-third Publication, London.

Tuncel 1997

Metin Tuncel, “Hakkâri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* XV, s. 205-207.

Wigram ve Wigram 2004

W.A. Wigram and Edgar T.A Wigram, *İnsanlığın Beşiği Kürdistan'da Yaşam*, Çev: İbrahim Bingöl, Avesta Yayınları, İstanbul.

Yalçın-Heckman 2012

Lale Yalçın-Heckman, *Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri*, Çev: Gülhan Erkaya, 3. bs, İletişim Yayınları, İstanbul.

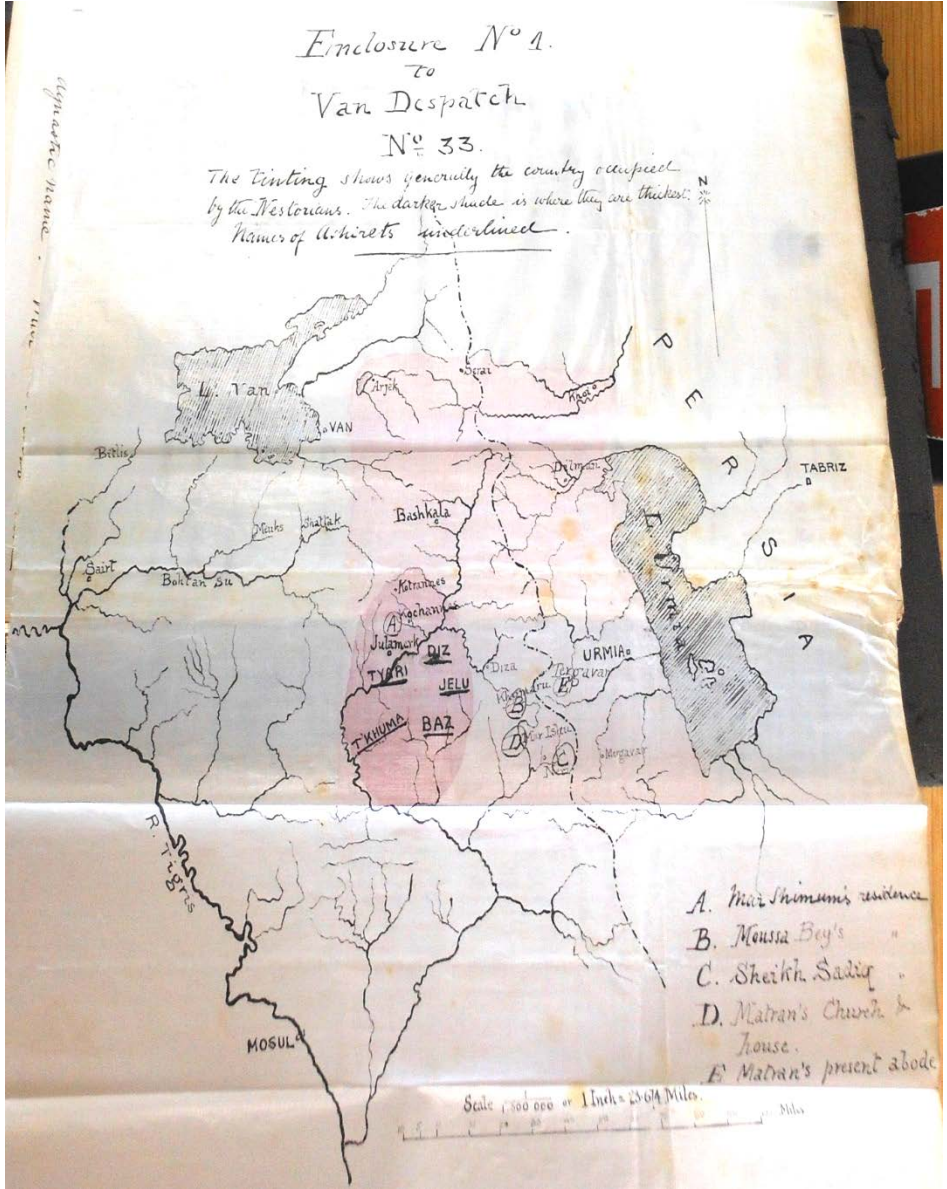
Elektronik Kaynak

<https://marshimun.com/mar-rowil/> (Erişim 31.12.2018).

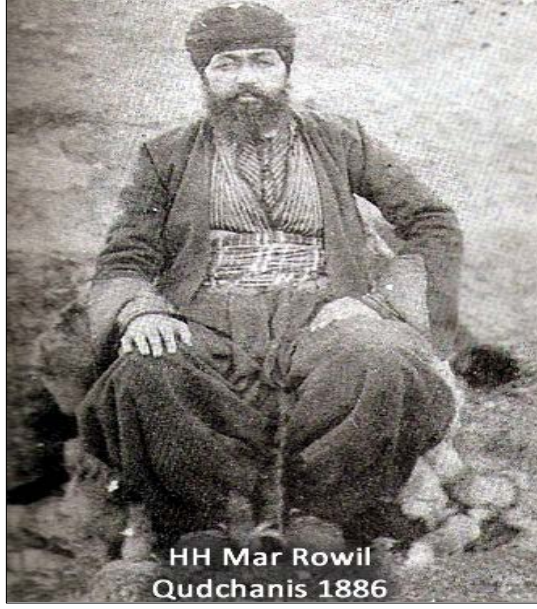
<https://marshimun.com/lady-surma-dbeth-mar-shimun/> (Erişim 31.12.2018).

Hakkâri Sancağı'nda Nasturi Olayları (1896-1897)

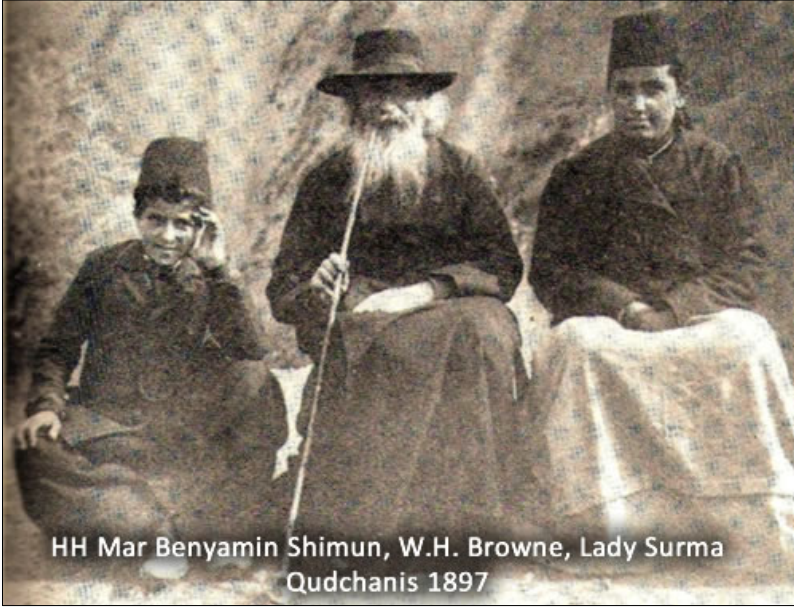
EKLER

Ek 1. "Nasturi Yerleşim Alanları ve Nasturi Aşiretlerinin İkametgâhını Gösteren Harita", TNA., F.O. 195/ 1985, No. 33/1, Yüzbaşı Elliot'tan Sir. P. Currie'ye, 6 Temmuz 1897, s. 244.

Ek 2. “Mar Şemun’un Fotoğrafi” <https://marshimun.com/mar-rowil/> (Erişim 31.12.2018).

Ek 3. “W. H. Browne, Lady Surma ve Gelecekteki Nasturi Patriği Benyamin’in Fotoğrafi”, <https://marshimun.com/lady-surma-dbeth-mar-shimun/> (Erişim 31.12.2018).

Matran and other Nestorian leaders. Priest W. H. Browne accompanied him, provided detailed and statistical information about the region and its inhabitants, and was a translator. After Kochanes, the Vice-Consul went to Bashkala, Khumaroo, Dize with Mr. Browne. At the request of Vice-Consul Elliot, of the Archbishop of Canterbury's Mission, W. H. Browne, prepared a table showing the losses of the Nestorians in Hekkiari. In the table, 28 incidents related to the looting, assault and tax collection in 1896-1897 are given. In our study, some events in Hekkiari during the years 1896-1897 were given in line with the The National Archive documents including the reports and correspondences prepared by Mr. Browne and Vice-Consul Elliot. The central government was strong in Hekkiari during the first period of Ottoman rule, but in the later years especially in the nineteenth century, more local administrations have had a say in administrative, judicial, financial and waqf issues in the sanjak than in the center. As the sub-district directorates, tribal chiefs and mukhtars were headed by the influential tribal members of the region, government officials tried to carry out the necessary actions with the help of local forces. However, the Nestorians in the region did not pay their taxes regularly. Although the Ottoman State made many attempts to collect taxes from the Nestorians in the 19th century, it failed to achieve full success. Tribal chiefs and civil servants deducted from the taxes collected with difficulty caused different problems. The tax debts of the Nestorians reached quite high figures towards the end of the 19th century. The debts caused unrest between the Nestorians and the Ottoman State.

Since the beginning of the 19th century, states such as England, Russia and the United States have been in constant contact with the Nestorians in their missionary activities. The Nestorians, who did not have any major problems with the Ottoman State, many problems arose shortly after the missionaries contacted them. In particular, the Nestorians in Iran Urmia were under the influence of Russia and the Nestorians residing in Hakkâri Çölemerik District were under the influence of England. England even financed him by paying a salary to the Nestorian Patriarch Mar Shimun in 1897. In this study, especially in 1896-1897 years between the Nestorians and the Kurdish tribes in the region, theft, looting, attack events, measures taken against these events, tax problems were discussed. The use of both the British archive and the Ottoman archive documents in the study is important in terms of providing the opportunity to write by comparing the events.

Our subject is set out with documents that we can identify from both the Ottoman Archives and the National Archives. Mr. Browne, who was particularly briefed on the events of looting and attacks and the internal structure of the Nestorians, resided for nearly 20 years next to Mar Shimun, the highest religious leader of the Nestorians. Browne's life provided a good example of how the missionaries acted as political agents and agents of the state to which they belonged. Indeed, Browne lived and died in Hakkari for many years and served British politics entirely. The nephews of the Mar Shimun raised by Browne are Lady Surma and Benyamin, who later became patriarch, became the lead actor of the Nasturi rebellion in 1924. The roots of the 1924 Nasturi uprising and the loss of Mosul were laid during the Browne period. The England achieved its objective by the Treaty of Ankara signed in 1926.